

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Л.В. Маляр, М.І. Кухта

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Конспект лекцій

**Ужгород
2020**

УДК 37(09)(075.8)

Історія зарубіжної педагогіки: конспект лекцій / Упорядники: Л.В. Маляр, М.І. Кухта. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. 64 с.

Конспект лекцій з курсу «Історія педагогіки» адресований студентам та аспірантам закладів вищої освіти педагогічних спеціальностей, а також учителям загальноосвітніх шкіл, методистам освітніх закладів різних типів.

Рецензент:

Козубовська І.В., професор, доктор педагогічних наук, завідувач кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Автори-упорядники:

Маляр Любов Василівна, доц., канд. пед. наук

Кухта Марія Іванівна, доц., канд. пед. наук

Рекомендовано до друку:

*вченою радою факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № 3 від 10.11 2020 р.)
методичною комісією факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № 1 від 10.11. 2020 р.)*

© Л.В. Маляр, 2020

© М.І. Кухта, 2020

ЗМІСТ

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ.....	4
Тема 1. Виховання, школа і зародження педагогічної думки в державах Стародавнього Світу	5
Тема 2. Розвиток школи, виховання і педагогічної думки в Європі в період Середньовіччя, Відродження та Реформації	14
Тема 3. Школа і педагогіка в країнах західної Європи в XVII ст. Педагогічна система Яна Амоса Коменського.....	23
Тема 4. Шкільництво та педагогічна думка Європи XVII-XVIII ст.....	35
Тема 5. Розвиток школи і педагогіки зарубіжних країн у XIX ст.....	44
Тема 6. Реформаторська педагогіка зарубіжних країн у кінці XIX – XX ст.	57

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Навчальне видання у формі конспекту лекцій з курсу «Історія педагогіки» укладене згідно з робочою навчальною програмою та дидактичною метою дисципліни. Вивчення «Історії педагогіки» аспірантами й студентами вищих навчальних закладів педагогічних спеціальностей передбачає засвоєння закономірностей історичного розвитку школи, освіти й педагогічної думки зарубіжних країн та України, особливостей становлення та суті основних педагогічних теорій на різних етапах суспільного поступу.

Видання охоплює один змістовий модуль навчального курсу – «Історія зарубіжної педагогіки» – і відповідно передбачає розгляд таких основних тем:

1. Виховання, школа і зародження педагогічної думки в державах Стародавнього Світу.
2. Розвиток школи, виховання і педагогічної думки у Європі в період Середньовіччя, Відродження та Реформації.
3. Школа і педагогіка в країнах західної Європи в XVII ст. Педагогічна система Яна Амоса Коменського.
4. Шкільництво та педагогічна думка у Європі XVII-XVIII ст.
5. Розвиток школи і педагогіки у зарубіжних країнах у XIX ст.
6. Реформаторська педагогіка зарубіжних країн у кінці XIX – XX ст.

Позаяк мета посібника полягає в допомозі студенту в самостійному опануванні змістом лекційного навчального матеріалу, його структуровано наступним чином: програмні питання курсу у вигляді плану лекції, інформаційний блок, запитання для самоконтролю й корекції знань, рекомендована література.

Зазначена структура дає змогу викладачу в роботі зі студентами актуалізувати важливі для розуміння теми наукові поняття і терміни, ознайомити їх з особливостями розвитку системи освіти та шкільництва зарубіжних країн, з теоріями, концепціями, ідеями та поглядами видатних педагогів минулого, а також формувати практичні уміння і навички ефективного застосування педагогічної теорії в практичній професійній діяльності.

Формат видання зручний для підготовки до практичних занять, виконання самостійної та індивідуальної роботи, а також для поглиблення знань шляхом додаткового опрацювання джерел, вказаних до кожної теми.

Конспект лекцій придатний до використання в практичній педагогічній діяльності вчителів загальноосвітніх шкіл, вихователів і методистів освітніх закладів різних типів, викладачів вищої школи.

Тема 1. Виховання, школа і зародження педагогічної думки в державах Стародавнього Світу

План

1. Виховання та навчання у країнах Стародавнього Сходу.
2. Виховання й шкільна освіта в державах Стародавньої Греції.
3. Зародження педагогічної теорії у філософських ученнях древньогрецьких мислителів.
4. Виховання, школа і педагогічна думка у Стародавньому Римі. Педагогічні ідеї М.Ф.Квінтіліана

1. Виховання та навчання у країнах Стародавнього Сходу.

Стародавній Схід – умовна назва країн, які існували у IV-I тисячол. до н. е. на території Південної Азії та частково у Північній Африці (Шумер, Єгипет, Індія, Китай). У середині III тисячол. до н. е. у Шумері та Єгипті виникли школи.

Шумер – рання рабовласницька держава, яка існувала з V до кінця II тисячол. до н. е. на території між річками Тигр і Євфрат (Межиріччя). Шумери перетворили піктографічне письмо у клинопис, який являв собою передачу інформації за допомогою комбінації різноманітних вертикальних і горизонтальних клиновидних рисок. Школи у шумерів виникали з метою підготовки писарів – людей, які вміли користуватися клинописом. Писали шумери на глиняних табличках по мокрій глині, тому навчальні заклади називали «будинками глиняних табличок», вчителя – «батьком будинку глиняних табличок», учня – «сином будинку глиняних табличок». 1853 р. археологи відкрили найдавнішу у світі бібліотеку, яка поміщала понад 20 тисяч «книг» у вигляді глиняних табличок, тексти яких свідчать, що у шумерських школах вивчали відомості з ботаніки, зоології, медицини, географії, математики, астрономії, літератури. Клинописом був написаний також перший в історії збірник законів – «Кодекс Хаммурапі», у якому зазначено, що батько повинен відповідати за підготовку сина до життя і навчання його своєму ремеслу. Це засвідчує, що вплив сімейно-общинного укладу життя на школу зберігався впродовж всієї історії держав Межиріччя, а провідну роль у вихованні відігравала сім'я. Найважливішим методом виховання в сім'ї і школі вважався приклад старших. В одній з глиняних табличок, в якій міститься звернення батька до сина, батько закликав його наслідувати позитивний приклад батьків, родичів, друзів і мудрих керівників. В Ассирійсько-Нововавилонський період з'являються вже спеціальні школи для дівчаток зі знатних сімей, в яких навчали письму, читанню, лічбі, релігії, історії, танцям і музиці.

У Єгипті функціонували школи писарів, школи для жерців та різних службовців. У школах для жерців вивчали ієрогліфічне письмо, яке вважалось священним. У цих школах формували уміння відправляти релігійні культи, а також повідомляли наукові відомості з математики, астрономії, географії і медицини, які трималися у таємниці від інших людей. Для письма єгиптяни використовували папірус (матеріал для письма, виготовлений з болотної

рослини тієї ж назви). До наших часів зберігся папірус Пісса, якому, на думку вчених, понад 6 тисяч років. Папірус починався такими словами: *«На жаль, світ тепер не той, що був раніше. Кожен хоче писати книжки, а діти не слухають батьків»*.

Методи й прийоми шкільного виховання й навчання, що використовувалися в Стародавньому Єгипті, відповідали прийнятим тоді ідеалам людини. Дитині необхідно було, перш за все, навчитися слухати й слухатися. Найефективнішим засобом досягнення покірності були фізичні покарання. Гаслом школи можна вважати вислів, записаний в одному зі стародавніх папірусів: *«Дитина має вухо на своїй спині, необхідно бити її, щоб вона почувала»*.

У II тисячол. до н. е. виникають перші навчальні заклади у Китаї. Про ці школи вчені дізналися із найдавніших китайських записів, зроблених на кістках і панцирах черепах. На рубежі II і I тисячол. до н. е. з'являються літописи на бамбукових і дерев'яних дощечках. З VIII ст. до н. е. важливі документи записували на дорогому шовку. У I ст. китайці навчилися виготовляти папір. Автором цього визначного в історії людства відкриття вважається чиновник Цай Лунь.

У Стародавньому Китаї писали ієрогліфічним письмом, яке нараховувало кілька десятків тисяч ієрогліфів. Навчання грамоти тривало багато років, воно було доступне лише дітям чиновників і багатіїв. Функціонували спеціальні навчальні заклади: юридичні, математичні, медичні, художні. З розвитком науки у Китаї виникають вищі аристократичні школи, де навчали, передусім, ораторському мистецтву, філософії, релігійної моралі, астрономії, медицині. Першу приватну школу відкрив Конфуцій (551-479 рр. до н. е.). Основою його педагогічних ідей слугувало трактування ним питань етики й управління державою. Особливу увагу він звертав на моральне самовдосконалення людини. За Конфуцієм, міцність і життєвість суспільства ґрунтуються на правильному вихованні його членів, згідно з їхнім соціальним статусом. Конфуцій висловлював ідею різнобічного розвитку особистості, віддаючи при цьому перевагу моральності людини перед її освіченістю. Його педагогічні погляди знайшли відображення в книзі «Бесіди й судження»: *«Учитель сказав: «Молодь вдома повинна бути шанобливою до батьків, поза домом поважною до старших, відзначатися обережністю і щирістю, щедрою любов'ю до всіх і зближуватися з людьми людськими. Якщо, з дотриманням цього, залишається вільний час, то присвячує його учінню»*. У період династії Хань (206 р. до н. е. - 220 р. н. е.) була розроблена система вивчення конфуціанських класичних книг, розрахована на 10 років. Після вивчення конфуціанських канонів можна було скласти іспити і здобути науковий ступінь, що давало можливість обійняти певну чиновницьку посаду, а сам Конфуцій був проголошений «учителем 10 тисяч поколінь».

У II тисячол. до н. е. виникли школи в Індії. Про їх функціонування свідчать Веди – найдавніший пам'ятник релігійної індійської літератури. Веди були складені санскритом – стародавньою індійською мовою. Володіння санскритом було ознакою освіченості та культурності. У Ведах збереглися відомості про школи для трьох вищих станів («варн»): школи брахманів

(жерців), школи кшатріїв (воїнів) та вайшіїв (землеробів). Заняття для брахманів складалися із засвоєння традиційного розуміння Вед, оволодіння навичок читання й письма. Кшатрії і вайші навчалися за подібною, але дещо спрощеною програмою, крім того, діти кшатріїв набували знання й навички з військового мистецтва, а діти вайші – з сільського господарства й ремесла. Прообразом підвищеної освіти можна вважати заняття, яким присвячували себе деякі юнаки з вищої касты. Вони відвідували відомого своїми пізнаннями учителя – гуру («шанований», «гідний») і брали участь у зібраннях і дискусіях учених людей. Поблизу міст почали виникати так звані лісові школи, де навколо гуру-пустельників збиралися їхні вірні учні. Спеціальних приміщень для навчальних занять не було; навчання відбувалося на відкритому повітрі, під деревами. Основною формою компенсації за навчання була допомога учнів родині вчителя по господарству.

На час навчання учні часто жили у будинку вчителя. Суспільний статус наставника-гуру був дуже високим. Професія вчителя-вихователя вважалася найпочеснішою в порівнянні з іншими професіями. Навчання тривало 10-12 років. Для учня день розподілявся на дві частини. Частина дня виділялася для виконання різних господарських обов'язків у будинку вчителя, а друга частина дня призначалася для шкільних занять. Заняття полягали, передусім, у заучуванні напам'ять віршів, гімнів та інших релігійних текстів.

2. Виховання й шкільна освіта в державах Стародавньої Греції.

Економічний і культурний розквіт держав Стародавньої Греції датується VI-IV ст. до н. е. Добре відомі дві виховні системи тогочасної Греції: спартанська (Спарта – головне місто Лаконії) й афінська (Афіни – головне місто Аттики).

Спільними рисами афінської та спартанської виховних систем було те, що вони призначалися тільки для заможного повноправного населення і пропагували зневажливе ставлення до фізичної праці і до людей праці (неповноправного населення та рабів).

Основною метою спартанської системи виховання була підготовка мужнього, фізично розвинутого, здорового, загартованого і витривалого воїна – захисника аристократії. 9 тис. родин рабовласників (спартіатів) жорстоко експлуатували 250 тис. рабів, серед яких часто відбували повстання. Життя спартіатів було підпорядковане головній вимозі – бути в стані військової готовності, проявляти жорстокість і насильство до рабів. Виховання було державним. Контроль держави здійснювався з перших днів життя дитини: новонароджених оглядали у спеціальному місці, що називалося лесха. Тільки здорові діти поверталися батькам. До 7 років здійснювалося сімейне виховання. З 7 і до 18 років хлопчики перебували у спеціальних закладах інтернатного типу – агелах, а в проміжок часу від 18 до 20 років переходили у групу ефебів («ефебія» – молода людина, молодість) і несли гарнізонну військову службу. Після військової служби юнаки ставали повноправними громадянами Спарти. Громадянське повноліття наступало у 30 років.

Устрій життя в агелах здійснювався за військовим зразком. Виховання спрямовувалося на вироблення беззаперечної слухняності, розвиток витривалості та формування здатності перемагати. Пріоритетним було фізичне

виховання і військові вправи. Багато уваги приділялося таким військово-гімнастичним вправам як біг, боротьба, метання диска і списа, прийоми кулачного бою. До цього приєднувалися музика, спів і релігійно-обрядові танці. Мистецтво читати і писати офіційно не входило до змісту навчання. Для розвитку спритності хлопчикам дозволялися крадіжки з приватних городів.

Спартанські дівчата також отримували військово-фізичну підготовку: для зміцнення тіла вони повинні були бігати, боротись, кидати диск, спис та ін., щоб їхні майбутні діти були загартовані тілом. Під час військових походів чоловіків спартанські жінки повинні були тримати в покорі рабів, охороняти місто.

У 14 років кожен спартанець проходив через агон – публічне покарання різками біля алтаря Артеміди Ортії, в якому вихованці змагалися в терпінні й витривалості. Після «випробувального року» молодь отримувала право носіння зброї та участі в так званих криптіях – систематичних побиттях рабів-іліотів.

В Афінах (VII-V ст. до н. е.) на базі розвинутого ремесла, торгівлі, мореплавання утворився найбільш прогресивний для того часу державний устрій античної рабовласницької демократії, що зумовило розквіт афінської культури і прогресивний характер афінського виховання. Метою виховання виступала гармонійно розвинута особистість, що передбачало поєднання розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку. Ця мета визначалася грецьким поняттям «калокагатія» (внутрішня і зовнішня досконалість).

Сімейне виховання для хлопчиків тривало до 7 років, а для дівчаток – до заміжжя. Хлопчики після 7 років починали відвідувати школу. У заможних сім'ях опіку над юним школярем здійснював раб-вихователь, педагог. Слово «педагог» означає «той, що веде дитину». Це був домашній раб, який супроводжував дитину до школи й стежив за нею вдома. Поступово зі звичайного раба педагог перетворювався в домашнього вихователя.

Поняття «школа» грецького походження і перекладається, як спокій, дозвілля. Пізніше цим словом називали бесіди філософів з учнями, а ще далі – і шкільні заняття взагалі. Школи були приватними і платними. Окремо функціонували мусичні і гімнастичні (палестри) школи. Відвідування мусичної школи припадало на вік з 7-16 р.; у 12-16 р. хлопці займалися паралельно ще й у гімнастичній школі.

Мусична школа давала всебічний інтелектуальний розвиток (з гр.: «мусична» – мистецтво муз) і мала два відділи – граматиста і кіфариста. Заняття проводили вчителі – дидаскали («дидаско» – я вчу). У школі граматиста навчали читати, писати і рахувати. У процесі навчання грамоти застосовувався «буквоскладальний метод». Для письма використовували навощені дерев'яні дощечки, по яких писали загостреними паличками – стилем. У школі кіфариста давалася літературна і музична освіта. Вивчали твори Гомера, Гесіода, а з кінця V ст. до н. е. студіювали Есхіла, Софокла, Евріпіда. Літературні твори часто декламували в музичному супроводі. Частіше всього у школі навчали співу та гри на лірі та кефалі.

У гімнастичній школі – палестрі (палестра – майданчик для занять гімнастикою) хлопчики займалися системою фізичних вправ – бігом, боротьбою, стрибками, метанням диска і метанням списа, плаванням. На чолі цієї школи стояв учитель – педотриб – спеціаліст з усіх видів гімнастики.

Юнаки із найзаможніших родин, які успішно завершили курс навчання в мусичних школах і палестрах, продовжували удосконалюватися в державних навчальних закладах підвищеного типу – гімнасіях (16-18 рр.). В Афінах у V-IV ст. до н. е. їх було три: Академія, Лікей та Кіносарг. Тут молодь досконало вивчала філософію, політику, ораторське мистецтво, літературу, а також продовжувала займатися гімнастикою. Весь освітній шлях закінчувався 2-річною ефебією (18-20 р.) – військовою службою.

3. Зародження педагогічної теорії у філософських ученнях древньогрецьких мислителів

Перші в історії педагогічні теорії зародилися у філософських ученнях Стародавній Греції у.

Демокріт (460-370 рр. до н. е.) – представник матеріалістичного напрямку у древньогрецькій філософії, вважав, що зовнішні впливи (виховання) відіграють провідну роль у розвитку людини. Демокріту одному з перших у світі належить думка про необхідність виховання у відповідності з природою дитини (надалі ця ідея розвивається як «принцип природовідповідності у вихованні»). Важливими умовами досягнення позитивного результату у навчанні Демокріт називає пізнання внутрішнього світу дитини та наявність в учнів внутрішніх психологічних передумов – скромності та бажання вчитися. Для оволодіння мудрістю Демокріт радив молоді розвивати *три «дари»*: *добре мислити, добре говорити і добре працювати*.

Сократ (469-399 рр. до н. е.) Вважав себе фахівцем, передусім, у питаннях етики, довів, що існує безсумнівна, вічна й абсолютна правда і добро. Найвищою метою людського життя та основою морального виховання особистості вважав пізнання правди й добра. З етичних міркувань виводив мету виховання, яка полягає в особистому моральному самовдосконаленні, звільненні інтелекту від усіх негативних зовнішніх впливів. Сократ користувався виключно усним методом викладу свого вчення. Він збирав велику аудиторію на афінських вулицях, площах і проводив бесіди з бажаними його слухати. Основне завдання вчителя вбачав у тому, щоб викликати до існування кращі потаємні душевні сили вихованця. Виклик цих сил Сократ вважав «другим народженням», а вчительську діяльність називав «повивальним мистецтвом». Педагогічній діяльності Сократ надавав особливого значення і до вчителя пред'являв високі вимоги: педагог повинен користуватися незаперечним авторитетом і любов'ю учнів.

Серед основних педагогічних принципів Сократа – відмова від примусу і насилля, найбільш дійовим виховним засобом є переконання. Він запропонував свою схему учительської діяльності – сократичний метод (евристичну бесіду), для якої характерні дві специфічні риси: «сократова індукція» – система навідних запитань, відповідаючи на які співбесідник поступово сам переконується у неправильності раніше висловлених ним суджень та «сократова іронія» – жартівливо спотворена позиція вчителя, яка підкреслює

його удаване незнання обговорюваного питання на протипагу хваленої самовпевненості учня.

Платон (427-347 рр. до н. е.) – учень Сократа. Займався педагогічною діяльністю в Афінах, де при гімнасії Академія заснував філософську школу. Своє філософське вчення і педагогічні погляди виклав у творах «Держава» і «Закони». Висунув і обґрунтував вчення про світ ідей. На його думку, ідеї – це більш досконалі форми буття, де перебуває людська душа до народження. Світ же речей є лише тіню світу ідей. Пізнання – це пригадування душею того, що вона знала у час свого існування поза тілом людини. Тому мета життя мудрої людини повинна полягати, на думку Платона, у розвитку здатності до воскресіння в її душі вроджених ідей (здатності безпосередньо споглядати ідеї).

У своїх творах змалював проект ідеальної держави. Всі вільні громадяни у його державі поділені на три групи: філософи – правителі; воїни – захисники держави; група ремісників і землеробів, працею яких утримувалися дві попередні групи.

Платон першим у світі обґрунтував систему освіти і виховання підростаючого покоління. Використав при цьому кращі, на його думку, моменти афінського і спартанського виховання: з першого взяв ідею гармонійного розвитку та систему шкіл, а з другого – досвід фізичного виховання. Мета виховання за Платоном – формування «і тіла і душі найпрекраснішими».

Відстоює державне, суспільне виховання дітей. У зв'язку з цим Платон першим в історії прийшов до думки про необхідність запровадження державою дитячих дошкільних закладів. Особливо важливу роль у вихованні відводить гри дітей. *«Ні одну науку вільна людина не повинна вивчати як раб, не силоміць викладай дітям науки, а з допомогою гри, тоді ти краще побачиш, хто до чого має нахил».* З 7 до 18 років – державне мусичне і гімнастичне виховання. Діти віком 7-12 років відвідують державні школи, де їх навчають читанню, письму, лічбі, музиці і співів. Велику увагу приділяв вивченню художньої літератури: *«І тільки хлопчик вивчить літери й почне розуміти написане, вчителі дають йому твори великих поетів, які він і читає в школі. У цих творах – багато повчального, багато розповідається про давніх славетних людей, уславлюються й вихваляються їхні подвиги. Все це хлопчик повинен вивчити на пам'ять, щоб наслідувати їм і бажати зробитися таким самим, як вони».* Для підлітків 12-16 років існують школи-палестри, а для юнаків 16-18 років – гімназії. Молодь 18-20 років проходить військову підготовку в умовах ефебії. Ефебія – перехідна ланка до вищої освіти. Для найбільш здібних юнаків, яким уготовано бути філософами і правителями, існує вища освіта. Вона має два цикли: перший десятилітній (21-30 років), другий п'ятирічний (31-35 років). Вік 35-60 років для філософів Платоном визначається як підготовка до вступу у світ ідей і участь (до 50 років) в управлінні державою.

Для представників третьої касти (ремісники і хлібороби) виховання здійснюється у процесі практичного життя. Платон негативно ставився до фізичної праці. Навчання, на його думку, не повинно носити трудового характеру.

Арістотель (384-322 р. до н. е.) – філософ-діалектик, учень Платона. Арістотель багато років займався педагогічною діяльністю у заснованій ним філософській школі «Лікей» при однойменному гімнасії. Він виховував малолітнього майбутнього завойовника Олександра Македонського.

Педагогічні ідеї мислителя викладені у його філософських творах: «Політика», «Нікомахова етика», «Метафізика», «Про душу» та ін. Твори Арістотеля охоплюють всі галузі знань того часу. Він допускає одночасне і нероздільне існування матеріальних речей і нематеріальних ідей в єдиному світі. Вони співвідносяться між собою відповідно як речовина і форма, які в єдності характеризують певну річ. Арістотель розвинув вчення про людську душу, згідно з яким душа, що тісно і нероздільно зв'язана з тілом, має три сторони: рослинну (її функція – розмноження і харчування), тваринну (або вольову, яка виявляється у відчуттях і бажаннях) та розумову (виявляється у мисленні і пізнанні). Остання – безплотна, вічна і безсмертна. Але це безсмертя не індивідуальне, як у Платона, а це злиття після смерті із вселенським розумом.

На основі вчення про душу Арістотель вперше в історії робить спробу обґрунтувати мету виховання, відстоював ідею всебічного гармонійного розвитку молоді. Трьом видам душі відповідають три сторони виховання: фізичне, моральне (перш за все вольове) та розумове, однак фізичне виховання є передумовою розумового: *«очевидно, що у справі виховання розвивати навички треба раніше, ніж розвивати розум, і фізичне виховання має починатися раніше від виховання інтелектуального»*. При цьому зазначав, що *«ні в якому разі не слід одночасно примушувати надто напружено працювати й інтелектуальні, і фізичні сили: напруження тих і інших, природно, дає діаметрально-протилежну дію, а саме: фізичне напруження перешкоджає розвиткові інтелектуальних сил, напруження інтелектуальне - фізичних»*.

У своїх працях Арістотель розвивав ідею державного виховання і навчання молоді, хоча не применшував і значення сімейного виховання, оскільки воно відповідає особливостям людської природи. Арістотель вважав, що у людини від природи є лише зародки здібностей, які треба розвивати шляхом виховання. Виходячи з ідеї розвитку він вперше в історії педагогіки робить спробу вікової періодизації, яку потрібно враховувати у процесі виховання: від народження до 7 років; від 7 років до настання статевої зрілості – 14 років; від 15 до 21 року, тобто до змужніння.

4. Виховання, школа і педагогічна думка у Стародавньому Римі. Педагогічні ідеї М.Ф.Квінтіліана

В історії Стародавнього Риму вирізняють два періоди: республіканський (VI-I ст. до н. е.) та період Римської імперії (30 р. до н. е.- 476 р. н. е.). Римське виховання на всіх етапах переслідувало насамперед практичні цілі. Діти з бідних сімей отримували практичну трудову підготовку, а дітей привілейованих громадян готували до активної державної діяльності. Першочерговою справою було вироблення у представників всіх верств населення такої якості, як відданість батьківщині, державі.

На відміну від грецького виховання, в освітньо-виховній системі Риму знаходилось місце і для бідного, але вільного населення. Ще у III ст. до н. е

функціонували елементарні (початкові) школи. Вони обслуговували вільнонароджене з середнім достатком населення (плебеїв). Тут навчали читати, писати і рахунку. Методика навчання була такою ж як і в афінських музичних школах. У ці школи допускалися і дівчатка. Заможні римляни надавали перевагу домашньому початковому навчанню своїх дітей.

У другій половині республіканської епохи (II-I ст. до н. е.) система шкільництва розширюється. Спочатку школи були приватними та платними і тільки в епоху імперії поступово стали державними. У середині II ст. до н. е. виникають граматичні школи для дітей найбільш заможного населення, у яких навчались хлопчики від 12 до 16 років, що попередньо отримали домашню підготовку. Це були школи підвищеного типу, де вивчали грецьку і латинську мови, теорію словесності, грецьку літературу й історію. За часів Римської імперії вигляд граматичних шкіл зберігається. Важливе досягнення у цьому відношенні пов'язане з розвитком жіночої освіти: у I-II ст. поряд з чоловічими граматичними школами виникають і жіночі, що в історії шкільництва було новим явищем.

У другій половині республіканської епохи (II-I ст. до н. е.) виникли риторичні школи, які стали вищим ступенем шкільної римської освіти. У цих школах за досить високу оплату здійснювалася підготовка юнаків із найбільш заможних сімей до майбутньої державної діяльності. Тут вони оволодівали ораторським мистецтвом, поглиблено вивчали філософію, риторику, правознавство, а також основи математики, астрономії, музики. У римських школах всіх типів з обов'язкового переліку предметів цілком було виключене фізичне виховання.

В останні роки імператорського періоду римська культура занепадає, у школах панує формалізм, риторика вироджується у зовнішнє красномовство, знижується моральність тощо. Коли християнство стає панівною релігією, вчителями стають представники християнського духовенства, навчально-виховна робота набуває поступово релігійного характеру. Оскільки християнська церква не підтримувала освітньо-виховних ідеалів античності, то до кінця епохи древнього світу (IV-V ст.) значно знизився той рівень освіченості, який було досягнуто у стародавніх Греції та Римі.

Древньоримська теоретична педагогіка представлена передусім діяльністю Марка Фабія Квінтіліана (42-118 рр.), який протягом 20 років утримував школу, що стала першою державною риторичною школою у Римі.

Квінтіліан – основоположник педагогічної літератури, написав перший в історії трактат з педагогіки «Про виховання оратора», в якому дав цілісну систему педагогічних вказівок – одночасне вивчення кількох навчальних предметів при певному їх чергуванні між собою, поєднання заучування і осмислення матеріалу, врахування індивідуальних можливостей учнів, необхідність радісного навчання тощо. Кінцеву мету виховання Квінтіліан вбачає у підготовці високоосвіченого оратора: кожна вільна людина повинна вести активне громадське життя, а це можливо тільки за умови оволодіння ораторським мистецтвом. Педагог надає рекомендації і щодо сімейного виховання. Особливо наголошував, щоб батьки і всі особи, які оточують дитину, були високоморальними і розмовляли з нею чистою класичною без

місцевих діалектів мовою, адже майбутньому оратору необхідно гарно розмовляти.

Квінтіліан вперше в історії педагогіки формулює і низку вимог до вчителя – повинен любити дітей, бути для них хорошим прикладом у всьому, розмовляти чистою і грамотною мовою, бути освіченим. *«Нехай учитель насамперед викличе в собі батьківське почуття до своїх учнів і нехай постійно уявляє себе на місці тих осіб, які доручають йому своїх дітей»*. Педагог обстоював принцип природовідповідності: *«Досвідчений наставник передусім повинен вивчити розум та природу дорученої йому дитини. Він повинен так пристосовуватись до кожного, щоб просунути його далі в тому напрямі, який має той від природи, бо природа буває сильніша, коли ми допомагаємо їй»*. Для роботи у школі підвищеного типу вчитель обов'язково повинен попередньо працювати певний час в елементарній школі.

Квінтіліан висловлював негативне ставлення до тілесних покарань: *«Я найменше бажав би, щоб учні зазнавали тілесних покарань, хоч вони загальноприйняті. Насамперед такі покарання ганебні й принизливі... Зауважу, що й не було б потреби застосовувати таке покарання, коли б пильний наставник близько стояв до учнів. В наші часи це недбале ставлення педагогів, очевидно, силкуються виправити таким способом, що дітей не примушують робити те, що слід, проте карають їх, коли вони не зробили цього»*.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте особливості навчання й виховання в Межиріччі (Месопотамії).
2. Де й коли з'явилися перші школи? Охарактеризуйте їх.
3. Як здійснювався процес навчання грамоти в школах Стародавнього Єгипту?
4. Дайте характеристику Ведам – видатній пам'ятці літератури Стародавньої Індії.
5. Які характерні особливості освіти в Стародавній Індії?
6. Охарактеризуйте стан розвитку освіти й виховання в Стародавньому Китаї.
7. Дайте порівняльну характеристику спартанської й афінської систем виховання.
8. Які особливості сократівських бесід.
9. Яка мета та які завдання виховання молоді за Сократом?
10. Проаналізуйте філософські ідеї, покладені в основу педагогічної системи Платона.
11. Якою мірою педагогічна система Платона співзвучна зі спартанською й афінською системами виховання?
12. Назвіть найважливіші твори Арістотеля.
13. У чому суть філософської концепції Арістотеля?
14. Визначте мету і завдання виховання за Арістотелем.
15. Охарактеризуйте вікову періодизацію, запропоновану Арістотелем, і особливості навчання й виховання в кожному з вікових періодів.
16. Визначте основні етапи освіти й виховання в Стародавньому Римі. Розкрийте особливості навчання й виховання в кожний з цих періодів.

17. Розкрийте педагогічні погляди Марка Фабія Квінтіліана. Які він висував вимоги до вчителя?

Рекоменована література

1. Зайченко І.В. Історія педагогіки. Книга 1. Історія зарубіжної педагогіки: Навчальний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 624 с. // [http://megalib.com.ua/book/ 9_Istoriya_pedagogiki_Kniga_I _Istoriya_zarybijnoi_pedagogiki.html](http://megalib.com.ua/book/9_Istoriya_pedagogiki_Kniga_I_Istoriya_zarybijnoi_pedagogiki.html)
2. Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник Київ, 2004. – 171с. // <http://www.info-library.com.ua/books-book-69.html>
3. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 664 с. – [Конфуцій Бесіди і судження. С.10 - 12]. [Платон Закони. Держава. С.16 – 37]. [Арістотель Політика. С.39 – 46]. [Квінтіліан Марк. Про виховання оратора. С. 48 – 57].
4. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура: Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 576с.
5. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 308с.

Тема 2. Розвиток школи, виховання і педагогічної думки у Європі в період Середньовіччя, Відродження та Реформації

План

1. Особливості освітньо-виховної практики та педагогічної думки в епоху Середньовіччя. Схоластика та її вплив на зміст і методику навчання.
2. Розвиток університетської освіти в епоху Середньовіччя.
3. Школа і педагогічна думка у Європі в епоху Відродження.
4. Реформація. Єзуїтське виховання.

1. Особливості освітньо-виховної практики та педагогічної думки в епоху Середньовіччя. Схоластика та її вплив на зміст і методику навчання.

Епоха Середньовіччя охоплює період V – поч. XVII ст. Від Римської імперії вона успадкувала християнську релігію в її західному різновиді – католицизм (з 1054 р.). Християнська церква стала головною ідеологічною силою, яка визначала весь розвиток культури і освіти в цю епоху. В основу релігійної ідеології було покладено розроблену церквою аскетичну доктрину, яка вчила байдуже ставитися до мирських благ і проявляти покірливість земним властям. Людина розглядалася як гріховна істота, яка зобов'язана молитвами і праведним життям викупити первородний гріх. На відміну від античності, коли виховання дітей і юнаків було спрямоване на формування повноцінного громадянина полісу й держави, в Середні Віки акцент робився на їх залученні до християнських цінностей. Античному ідеалу фізичної сили і краси християнство протиставляло людину, стурбовану спасінням душі.

Церква категорично заперечувала майже всю спадщину античної культури, крім латинської мови. Латинською мовою велось богослужіння в католицькій церкві, нею були написані основні твори церковної літератури, зокрема богослужбові книги, вона ж була і мовою науки. Латинська мова, мертва і незрозуміла для учнів, стала на довгий час мовою навчання у середньовічній школі.

В епоху Середньовіччя у Західній Європі склалися такі основні типи виховання й освіти: церковне, рицарське, бюргерське та практичне. Окремим було виховання жінок.

Церковне виховання здійснювалося у християнських родин і в церковних школах, де проповідувався аскетичний спосіб життя і практикувалися суворі покарання, оскільки вони, як стверджувалося, сприяють спасінню душі, полегшуючи цим шлях до спокутування гріхів.

Церковні школи призначались тільки для хлопчиків і ділилися на: монастирські, соборні (або кафедральні) та парафіяльні. Монастирські школи відкривалися при монастирях, були внутрішніми (здобували освіту хлопчики, яких батьки віддавали в монахи і які жили в монастирях) і зовнішніми (навчались хлопчики мирян). При єпископських резиденціях відкривалися соборні або кафедральні школи (при кафедрі єпископа), які також ділилися на внутрішні і зовнішні. Найбільш поширеними були парафіяльні школи, що виникали при парафіяльних церквах, утримувалися священнослужителями і призначались для навчання дітей парафіян.

У всіх церковних школах вчителями були духовні особи. Освіта мала теологічний характер. Навчання ґрунтувалося переважно на запам'ятовуванні текстів із священного письма і коментарів до них. У школах панував катехізичний спосіб оволодіння знаннями, коли навчальний матеріал подавався у вигляді запитань і готових відповідей до них. У парафіяльних школах навчали читати, писати, рахувати, а також церковного співу. Читати вчилися буквоскладальним методом, матеріалом для читання служили релігійні книги, написані латинською мовою, їх зміст був недоступний дітям. Після опанування навичок читання вивчали письмо, техніка якого була такою ж складною. Дітей навчали також найпростішому рахунку в межах додавання, віднімання та множення. Найважливішим було заучування молитов та релігійних мелодій. Певних термінів і розкладу занять у парафіяльних школах не було.

У середньовічній школі в цілому типовою була індивідуально-групова форма навчання. Спочатку вчитель читав матеріал для сприймання (латинською мовою звичайно), а учні всі разом повторювали його вголос з метою вивчити почуте напам'ять. Там, де учні володіли письмом, вони ще й записували урок на навощеній дощечці. Потім кожного учня викликали до дошки і він повинен був повторювати вивчене без будь-яких затримок.

Зміст освіти у внутрішніх монастирських та соборних школах був ширшим. Тут вивчалися додатково ще «сім вільних мистецтв» – повне зведення середньовічних наук, що включало два цикли: «тривіум» – граматики, риторика і діалектика; «квадривіум» – арифметика, геометрія, астрономія і музика. Найчастіше обмежувались лише «тривіумом», а в більш великих школах

вивчали і «квадривіум». Вершиною навчання вважалося богослов'я. Цим і вичерпувався весь зміст середньовічної освіти.

Лицарське виховання одержували діти світських феодалів. Його метою було виробити у майбутніх лицарів («панів землі і селян») кріпосницьку мораль, навчити вести себе у «вищому товаристві» і дати військово-фізичну підготовку, оскільки між феодалами часто виникали озброєні сутички.

Середньовічне лицарство ставилося з презирством до всіх видів праці, включаючи і розумову. Навіть елементарна грамотність аж до XII ст. не вважалася обов'язковою, тому багато представників лицарського стану (графів, герцогів) у період раннього середньовіччя були неграмотними.

Сини феодалів виховувалися в дусі «семи лицарських чеснот»: уміння їздити верхи, плавання, володіння списом, мечем і щитом, фехтування, полювання, гра в шахи та вміння складати вірші й грати на музичних інструментах.

Система практичного виховання охоплювала основну масу бідного населення – селян та дрібних ремісників, їх діти виховувалися батьками в повсякденній праці на городі, в полі, у майстерні. Навчання праці, що було безпосередньою метою такого виховання, і сама праця здійснювались одночасно.

Міське (або бюргерське) виховання з'явилося у зв'язку з ростом міст і розвитком торгівлі у X-XI ст. та появою нового соціального стану – горожан (бюргерів). Для задоволення потреб в освіті міського населення виник новий тип навчальних закладів – міські школи, зокрема ремісники відкривали свої цехові школи, а купці – свої гільдійські школи. Поступово вони були перетворені на початкові магістратські школи, які утримувались коштом міського самоврядування – магістрату. У цих школах вперше почали навчати дітей рідною мовою та звертати увагу на повідомлення корисних знань. У системі міського виховання загально-освітня підготовка поєднувалась з професійно-прикладною.

Виховання й освіта жінок в епоху Середньовіччя також мали становий характер.

Дівчата знатного походження виховувались у сім'ях під наглядом матері та спеціальних виховательок, а також у пансіонах при жіночих монастирях. Дівчат вчили читати, писати, а в пансіонах вони вивчали ще й латинську мову, знайомились з Біблією, привчалися до благородних манер.

Виховання дівчат, які належали до непривілейованих станів, обмежувалось набуттям навичок вести господарство, навчанням рукоділля та релігійним настановам.

Педагогічна думка в епоху Середньовіччя також була пронизаною духом релігійної ідеології. Її у певній мірі представляли думки про релігійно-моральне виховання, що знаходили своє вираження у богословській та філософській літературі. У XII-XIII ст. почали з'являтися окремі керівництва з виховання дітей вищої феодальної знаті, серед найбільш відомих творів – праця Вінцента із Бове (XIII ст.) «Про настанови синам правителів і благородних людей» та «Дидаскаліон» Гуго Сен-Вікторського (XII ст.) .

У XI ст. зародилася схоластика як середньовічна філософія, представники якої ставили своїм завданням представити у вигляді наукоподібної системи релігійне вчення і обґрунтувати його посиленнями на авторитет батьків церкви та на священне письмо. Поштовхом до виникнення схоластики стало поширення ересей, коли релігійні постулати, які раніше сприймалися на віру, почали ставитись під сумнів та їм вимагали пояснення. Найбільш відомою у Середні віки була схоластична система Фоми Аквінського.

Позитивними сторонами схоластики було те, що вона оживила на деякий час релігійно-філософську думку, познайомила Європу з багатьма працями древньогрецьких і арабських мислителів.

Середньовікова школа була відірваною від життя, схоластичне навчання призвело до догматизму. Зі схоластикою пов'язаний пануючий у тодішніх школах катехізичний спосіб навчання (у формі запитань і відповідей). Це призводило до заучування учнями напам'ять готових визначень і до відмови від самостійного мислення. У цілому схоластика стала перепорою поступальному розвитку науки, освіти й школи.

2. Розвиток університетської освіти в епоху Середньовіччя

У XII ст. виникають нові освітні заклади – університети (у перекладі з латинської мови ця назва означає корпорація. Так називали об'єднання викладачів між собою та викладачів зі студентами.). Ініціаторами заснування університетів виступали, як правило, вчені, які були незадоволені тим, що церковні школи ігнорували нові знання, оскільки вони не відповідали догматам віри.

Серед перших – університети в Болоньї (1158 р., Італія), Оксфорді (1168 р., Англія), Кембриджі (1209 р., Англія), Парижі (1253 р., Франція), Празі (1348 р., Чехія), Кракові (1364 р., Польща) та ін. На 1500-й р. у Європі нараховувалося уже 65 університетів.

Перші університети мали своє самоврядування і користувались певною автономією по відношенню до церкви, феодалів і міських магістратів. Учні називались студентами, що з латинської мови перекладається «старанно вчитися». Викладачі за здатністю викладати той чи інший навчальний предмет об'єднувались в особливі організації – факультети та обирали голову факультету – декана. Ректором називали голову університету, якого також обирали. Однак із моменту виникнення університетів церква, користуючись монополією на навчання, постаралась підкорити їх собі. Для цього давала університетам різні привілеї та матеріальну допомогу, наповнювала їх своїми викладачами і навіть засновувала свої університети (наприклад, так було з Паризьким університетом). Поступово церква досягла своєї мети, а богословський факультет стає найголовнішим.

Середньовічні університети мали 4 факультети: артистичний (або факультет мистецтв), богословський, юридичний та медичний.

Артистичний факультет (термін навчання – 6-7 років) був підготовчим і виконував роль середньої школи, тут вивчали традиційні «сім вільних мистецтв». Випускники факультету здобували ступінь «магістра мистецтв», а також право вступати на інші три головні факультети. Термін навчання на

основних факультетах тривав 5-6 років. Особи, які закінчували повний курс навчання (11-13 років), здобували вище звання «доктора наук».

Основними видами занять в університетах були лекції, коли професор читав текст і коментував його, а також диспути, що організовувались на основі тез, які наперед повідомлялись студентам і потім обговорювались. Диспути проходили гаряче і тривали інколи 10-12 годин з невеликою перервою на обід. Студенти також виконували ще й письмові вправи – писали трактати. Навчання було схоластичним, вчені-богослови прагнули примирити науку і релігію. Диспути часто являли собою набір словесних суперечок і були відірваними від життєвих потреб.

3. Школа і педагогічна думка у Європі в епоху Відродження.

Під Відродженням умовно розуміють епоху культурного й ідеологічного розвитку окремих країн у Західній і Центральній Європі, яка охоплює історичний період XIV-XVI ст. і характеризується високим підйомом у науці, літературі, мистецтві. Європейське Відродження почалося в Італії у XIV ст., а звідти перейшло до Франції та в інші країни. Спочатку ця епоха усвідомлювалась як звільнення від впливу церкви, розрив з середньовічним релігійно-схоластичним світоглядом та звернення поглядів до античної культури. Звідси і назва: “Відродження“, “Ренесанс“.

Характерною ознакою культури Відродження стають ідеї гуманізму, у зв'язку з якими формується новий погляд на світ і людину. Гуманізм витісняє середньовікову аскетичну доктрину, протиставивши теології світську науку, поставивши у центр уваги людину, яка в ідеалі повинна бути життєрадісною, сильною духом і тілом, яка має право на земну радість і щастя. Ідеї гуманізму проникають і в тогочасну педагогіку, яку ще називають гуманістичною педагогікою. Педагоги-гуманісти піддали різкій критиці всю середньовічну схоластичну систему виховання і навчання, протиставили їй таке виховання, що розвиває людину розумово і фізично, формує в неї високі моральні якості.

Одним із основних завдань гуманісти вважали ознайомлення учнів з кращими творами латинських і грецьких авторів, з Біблією й іншими джерелами в оригіналі у неспотворених церквою формах. Гуманісти вимагали окрім вивчення історії та античної літератури ще й поширення через школу реальних знань, вважали обов'язковими для вивчення математику, астрономію, природознавство, географію, а також ознайомлення з різними видами людської діяльності. Проголошувалась ідея гармонійного й всебічного розвитку особистості дитини, що було притаманно ще античній педагогіці. Ця ідея відображає ідеал ренесансної людини.

По-новому розуміючи мету і завдання виховання, педагоги-гуманісти проголошували принцип поваги до дитячої особистості, відзначали необхідність враховувати особливості дитячого віку, індивідуалізувати навчання і виховання, заперечували сувору дисципліну та тілесні покарання. Новими були підходи і до методів навчання та виховання, зокрема підкреслювалась необхідність активізації мислення школярів, формування їх здатності самостійно пізнавати оточуючий світ. Для цього вважали, що роботу у школі треба зробити привабливою для дітей, щоб навчання розпочиналось із ознайомлення з речами, а потім уже зі словами, що їх означають. Правилам

повинні передувати факти, узагальненням – спостереження. Із пізнавальною метою варто широко використовувати прогулянки, екскурсії, ігри тощо. Важливою була вимога багатьох гуманістів щодо навчання у школах рідною мовою. Гуманісти по-новому ставили питання і про освіту жінок, вважаючи, що вони мають право навчатися у школах різних типів. Однак, зазначені ідеї гуманізму перш за все пронизували тогочасну педагогічну думку і майже не вносили кардинальних змін в освітньо-виховну практику.

Еразм Роттердамський (1469-1536) – відомий нідерландський письменник-педагог, гуманіст, один з перших дав критику середньовічному вихованню й освіті. У своїх сатиричних памфлетах «Похвала глупоті» та «Грубі вчителі» він висміяв тогочасну школу, де вчителі-кати вбивають у дітей будь-яке бажання вчитися, заперечував тілесні покарання: *«Не слід привчати дитину до ударів. Тіло поступово стає нечутливим до стусанів, а дух до докорів»*. Критикуючи зміст і методи навчання, Роттердамський вважає, що це навчання повинно бути легким, приємним, враховувати інтереси дітей, ґрунтуватись на позитивних емоціях. *«Перший крок на шляху освіти – це прив'язаність до свого наставника. Ми з цілковитою готовністю вчимося в тих, кого любимо»*.

Франсуа Рабле (1494-1553) – французький письменник, вчений-гуманіст. У своєму романі «Гаргантюа і Пантагрюель», який є гострою сатирою на весь спосіб середньовічного життя, піддав нищівній критиці схоластичне виховання. Він першим запропонував і описав нове гуманістичне виховання, яке пов'язав передусім з реальними, практично корисними заняттями, розвитком самостійного мислення, творчості й активності. Намагаючись відійти від зубріння і схоластики, що панували в тогочасних школах, він пропонував організувати процес навчання на зацікавленості дитини навколишнім середовищем. З цією метою вважав доречним вивчення дітьми природи під час прогулянок, проведення бесід про предмети, що їх оточують, відвідування майстерень та ознайомлення з трудовою діяльністю людей.

Мішель Монтень (1553-1592) – французький мислитель-гуманіст, представник філософського скептицизму. У творі «Досліди» обґрунтував окремі важливі положення гуманістичної педагогіки. Він пропонував розвивати у дітей критичне мислення, яке не зупиняється перед авторитетами; обґрунтовуючи необхідність всебічного розвитку дитини, Монтень висуває ідею пріоритету морального виховання перед розумовим (цю ідею в подальшому підхопив і розвинув відомий педагог XVII ст. Дж. Локк); високо була оцінена педагогікою наступних століть й висунута ним ідея відмови від примусу в навчанні (ця ідея виявилась основою теорії природного виховання у Руссо). М.Монтель висунув вимогу впровадження розвивального навчання, яке не завантажує пам'ять механічно завченими догмами, а сприяє виробленню самостійності мислення, привчає до критичного аналізу, що досягається шляхом вивчення гуманітарних та природничих дисциплін. *«Нехай наставник примусить учня все дослідити і нехай нічого не вбиває йому в голову за допомогою простого авторитету й без усякої підстави»*.

Педагогічні вимоги гуманістів торкалися в основному виховання дітей зі знатних сімей. Виключення у цьому відношенні склали представники раннього утопічного соціалізму: в Англії Томас Мор (1478-1535), в Італії

Томазо Кампанелла (1568 – 1639), які боротьбу за удосконалення суспільства пов'язували з інтересами всього народу. Т.Мор у творі «Утопія» і Т.Кампанелла у творі «Місто сонця» у фантастичній формі змалювали утопічні за своєю суттю комуністичні суспільства. Зокрема, Т. Мором було висунуто низку нових педагогічних ідей: ідея загального громадського виховання для всіх дітей; принцип обов'язкового для всіх навчання; ідея навчання рідною мовою; рівність чоловіків і жінок в одержанні освіти; ідея трудового виховання, поєднання навчання з працею; висунуто важливі думки про організацію самоосвіти.

Вітторіно да Фельтре (1378-1446) – італійський педагог-гуманіст, створив школу під назвою «Будинок радості», яка стала зразком для створення нових гуманістичних шкіл у різних країнах Європи. Ця школа знаходилась у мальовничій місцевості, її стіни прикрашали фрески із зображенням дітей. Тут виховувались діти вищої аристократії, але серед учнів були і найбільш обдаровані діти з неаристократичних кіл. Велика увага приділялась фізичному вихованню (ігри на свіжому повітрі, фехтування, верхова їзда) та розумовому розвитку дітей (вивчення латинської і грецької мов, літератури, математики, астрономії, природознавства, логіки, метафізики, музики, живопису). У школі не було фізичних покарань, виховання здійснювалось за допомогою нагляду і особистого прикладу вихователів. Педагог пропагував рівноправність юнаків і дівчат щодо навчання в школі.

Однак, педагогіка гуманізму не внесла кардинальних змін в освітньо-виховну практику, школи залишались типово середньовічними, за винятком окремих шкіл гуманістів. Продовжували розвиватись міські школи, в яких здобували початкову освіту діти ремісників і торговців. У цей же час виникають школи для дівчат, як правило, приватні але були й державні.

4. Реформація. Єзуїтське виховання

Реформація – соціально-політичний рух у країнах Європи в XVI ст., що спрямовувався на боротьбу проти католицької церкви. Представники реформації: Ян Гус (Чехія), Мартін Лютер і Томас Мюнцер (Німеччина), Кальвін (Швейцарія). Реформація відобразилась і на розвитку освіти та виховання підростаючого покоління.

У XV-XVI ст. у Німеччині під впливом реформації гуманістична педагогіка набрала яскраво вираженого філологічного характеру. Гуманісти виступали за досконале вивчення латинської, грецької і навіть древньоєврейської мов, знання яких, на думку педагогів-реформаторів, допомагає розкривати фальсифікації Біблії і античної літератури, що їх робили тодішні батьки церкви.

Концентрація уваги на вивченні мов, які прийнято називати класичними, призвела до виникнення так званої класичної освіти. Початок класичній освіті поклала відкрита у Німеччині в 1528 р. знаменита гімназія Штурма, де впродовж 10 років вивчали тільки латинську і грецьку мови. Згодом класичні гімназії стали типовими навчальними закладами у всій Європі.

Реформація поклала початок новій різновидності християнства – протестантизму. Протестантизм – загальна назва ряду течій у християнській релігії, представники яких заперечували верховність влади папи римського,

відпущення гріхів за плату (торгівлю індульгенціями), виступали за спрощення церковних обрядів, за визнання священного письма єдиним джерелом віри. Протестантисти ввели богослужіння рідною мовою, оскільки люди повинні розуміти священне письмо. Багато протестантських общин, що боролися проти католицької церкви (наприклад, анабаптисти в Середній Європі, таборити в Чехії та ін.), організовували свої школи, у яких діти членів общини здобували обов'язкову початкову освіту.

Єзуїтське виховання. Боротьба проти католицизму породила не тільки реформацію, але й контрреформацію – реакцію офіційної церкви на події. Орден єзуїтів (засновник І. Лойола – колишній іспанський офіцер) захищав католицьку церкву, обравши для цього сповідь, проповідь і школу. Єзуїти створили цілу систему свого виховання, яке спрямовувалось на підготовку активних поборників католицької церкви. З цією метою функціонували призначені для дітей феодалної знаті середні та вищі єзуїтські школи. Ці заклади були інтернатного типу, розміщувались у просторих спорудах, мали належне обладнання, там дотримувались відмінної чистоти і порядку. Режим дня і навчальний рік були побудовані з умілим чергуванням занять і відпочинку (часті свята, тривалі перерви). Велика увага приділялась фізичному розвитку вихованців через впровадження гімнастики, ігор.

Єзуїтами була розроблена така методика навчання, яка дозволяла засвоювати майже весь навчальний матеріал під час шкільних занять. Щоденно проводилось повторення матеріалу, у кінці тижня повторювали матеріал за тиждень, у кінці місяця – за місяць, у кінці року – за рік. Від учителів вимагалось уміння дохідливо роз'яснювати матеріал, переходячи поступово від легкого до важкого. Кожне заняття вчителя, кожне його слово регламентувались шкільними статутами. Випускники єзуїтських колегіумів та семінарій добре володіли логікою і красномовством, умінням впливу на інших. Серед вихованців викликався дух суперництва (у тому числі і в навчанні). Для цього було розроблено систему заохочень (занесення на почесну дошку, особливі місця у класі, золоті крапки проти прізвищ учнів тощо) і покарань (ковпак з осячими вухами, прізвиська, особливі лавки сорому тощо). Допускались і тілесні покарання.

Єзуїтська система виховання готувала переконаних пропагандистів католицизму, які нетерпимо ставились до інакочисельних. З метою повного підпорядкування вихованців церкві над ними встановлювався постійний зовнішній нагляд, серед учнів розвивався взаємний шпіонаж, лестоці і догідливість у ставленні до старших. Учень, що провинився, звільнявся від покарання, якщо доносив про такі ж вчинки когось із своїх товаришів.

Діти в цих закладах проникалися єзуїтською мораллю і ставали слухняними знаряддями в руках єзуїтів. Вони були позбавлені власної волі, свободи думки, їм були чужі такі моральні поняття як гуманізм, чесність, патріотизм. У боротьбі з ворогами церкви єзуїти вважали придатними будь-які засоби, вони не зупинялись ні перед чим. Єзуїтське виховання відіграло реакційну роль у розвитку національних культур і релігій у багатьох країнах, серед яких і – Україна.

Запитання для самоконтролю

1. Доведіть, що виникнення і становлення середньовічної освіти нерозривно пов'язане з розвитком церковної культури.
2. Охарактеризуйте мету, завдання, зміст, методи і засоби освіти в монастирських і кафедральних школах.
3. Які рівні навчання мали місце в середньовічних школах?
4. Які характерні особливості освіти у XI-XII ст.?
5. Чим відрізнялися магістратські, цехові і гільдійські школи від церковних?
6. У чому полягали особливості рицарського виховання?
7. Де й коли виникли перші університети?
8. Дайте характеристику середньовічних університетів.
9. Які особливості характерні для розвитку педагогічної думки в епоху Середньовіччя?
10. Що ви знаєте про школу «Будинок радості» Вітторіно да Фельтре?
11. Проаналізуйте педагогічні погляди Ф.Рабле.
12. Що цінного для педагогічної теорії і практики міститься в педагогічній спадщині М.Монтеня?
13. Визначте ваше ставлення до педагогічних ідей Т.Мора.
14. Дайте характеристику педагогічних поглядів Т.Кампанелли.
15. Що таке Реформація? У чому сутність і особливості її політики в галузі освіти і виховання?
16. Що таке Контрреформація? Які особливості освіти і виховання в період Контрреформації?
17. Дайте характеристику єзуїтської системи виховання. Висловіть своє ставлення до неї.
18. Які відмінні риси між такими суспільно-політичними явищами, як Відродження, Реформація, Контрреформація?

Рекоменована література

1. Зайченко І.В. Історія педагогіки. Книга 1. Історія зарубіжної педагогіки: Навчальний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 624 с. // http://megalib.com.ua/book/9_Istoriya_pedagogiki_Kniga_I_Istoriya_zarybijnoi_pedagogiki.html
2. Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник Київ, 2004. 171с. // <http://www.info-library.com.ua/books-book-69.html>
3. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 664с. – [Рабле Фрасуа. Гаргантюа та Пантагрюель. С.64 - 77]. [Монтель Мішель. Досліди. С.79 – 83]. [Роттердамський Е. Похвала глупоті. С. 84 – 86]. [Мор Томас. Утопія. С. 87 - 90].
4. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва : навч. Посібник. Тернопіль, 1996. 436 с.
5. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 308с.

Тема 3. Школа і педагогіка в країнах західної Європи в XVII ст. Педагогічна система Яна Амоса Коменського.

План

1. Розвиток шкільництва в країнах західної Європи в XVII ст.
2. Практична і теоретична діяльність Я. А. Коменського
3. Формування й основні риси світогляду Я. А. Коменського.
4. Вчення Я.А.Коменського про школу
5. Обґрунтування класно-урочної системи навчання.
6. Дидактичні погляди Я.А.Коменського.
7. Вимоги до підручників. Підручники Я.А.Коменського.
8. Питання виховання та шкільної дисципліни у працях Я.А.Коменського.

1. Розвиток шкільництва в країнах західної Європи в XVII ст.

У XVII ст., з якого починається відлік Нового часу, значною мірою збереглися традиції Середньовіччя, і тому першу половину XVII ст. вважають перехідним періодом від епохи пізнього Середньовіччя до власне Нового часу.

Стан шкільництва на початку Нового часу мало чим відрізнявся від епох Реформації та Контрреформації: впродовж XVII-XVIII ст. зміцнювались і вдосконалювались утворені раніше латинські школи, які мали різні назви – гімназії (у протестантських німецькомовних країнах), колежі (у Франції і в єзуїтів), граматичні школи (в Англії). Діяльність цих шкіл будувалася на основі положення про те, що оволодіння школярами не лише гуманітарними, але й реальними знаннями здійснюється через засвоєння спадщини античного, переважно римського світу, тому центральне місце в усіх цих школах відводилося вивченню латинської мови. Латинські школи у католиків і протестантів відрізнялися переважно трактуванням релігійних догм. Єзуїтські школи вирізнялися організацією навчального процесу.

У змісті освіти латинських шкіл поступово відбувалися помітні зміни: вивчення латинської мови стало розглядатися як засіб навчання учнів правильному й усвідомленому оволодінню мовою, а не простому копіюванню мови римських класиків, що зумовило появу граматик латинської мови з використанням рідної мови учнів. Популярні в той час постановки шкільних спектаклів латинською мовою стали наповнюватися біблійним і навіть світським змістом, що повинно було сприяти використанню латинської мови як розмовної. Разом із тим у школах підвищеного типу до переліку обов'язкових предметів почали вводити вивчення рідної і французької мов, як мови міжнародних відносин.

До змісту підвищеної освіти поступово стали вводитися суто світські предмети: математика, історія, природознавство, географія, астрономія. Однак вибір навчальних предметів залежав від керівника навчального закладу.

Зміст освіти в навчальних закладах для дворян визначався традиційною вимогою підготовки «освіченої людини», що включало вивчення мов – французької, італійської, іспанської, англійської, а також вивчення загальної історії, історії права, моралі, логіки; було започатковано викладання математики і механіки з їх практичним використанням в архітектурі, будівництві і військовій справі. Значна увага приділялася й навчанням

«рицарським мистецтвам» – верховій їзді, фехтуванню, танцям, іграм з м'ячем тощо.

Нові підходи до людини, виховання опосередковано зароджувалися в епоху Відродження й Реформації. У XVII ст. подібні нові тенденції проявилися особливо виразно. Поширенню нових ідей заважала схоластика. Її традиції особливо вперто захищали єзуїти, які прагнули за допомогою компромісу з нетрадиційними установками у вихованні й освіті зберегти середньовічну, релігійно-авторитарну суть педагогіки.

XVII століття було часом раціоналізму й індивідуалізму, що виражалось у відповідному осмисленні природи людини й виховання. Зростає роль освіти в процесі входження особистості в суспільство, що також відобразилося в педагогічній думці. На відміну від колишньої гуманістичної освіченості, нова педагогіка прагнула ґрунтувати висновки на даних експериментальних досліджень. За очевидність приймалась значна роль природничонаукової, світської освіти. Прикладом прояву зазначених тенденцій слугує творчість групи видних європейських мислителів. Англійський учений Френсіс Бекон (1561 – 1626) метою наукового пізнання вважав освоєння сил природи шляхом послідовних експериментів. Проголосивши владу людини над природою, Ф.Бекон разом з тим бачив її частиною навколишнього природного середовища, тобто фактично визнавав принцип природовідповідності пізнання і виховання.

Французький мислитель і математик Рене Декарт (1596-1650) сприймав природу як механізм, закони якого можна досягнути лише розумом. Свідомість народженої дитини – чиста дошка (*tabula rasa*), виховання є насамперед уявне освоєння світу – *Cogito ergo sum* («Мислю - отже, існую»). Декарт вважав, що оскільки навколишня людині природа (світова матерія) підпорядкована універсальним законам механіки й математики, то людина – не тільки матеріальна, але й мисляча, духовна істота, похідна від Бога. Отже, у вихованні потрібно враховувати такий дуалізм людини. Р.Декарт розрізняв у людській душі дві складові: вищу й нижчу. Нижча насамперед рефлексивна й освоює матеріальний світ. Вища збагачується за допомогою теоретизування, абстрагування, ідеального моделювання. Педагогічним ідеалом Р.Декарта був розвиток ясного доказового мислення, він проголосив природну рівність людського розуму і вважав, що нерівність в інтелектуальному розвитку людей – наслідок нерівності можливостей освіти. Навчанню, заснованому на рутинному заучуванні, протиставляв волю думки й раціональне прагнення до знання.

Одним із засновників педагогіки Нового часу в Німеччині був Вольфганг Ратке (1571-1635), латинізоване ім'я Ратихій або Ратихіус.

В.Ратке висунув вимогу приділяти основну увагу в школах вивченню рідної мови, зробивши її мовою викладання інших навчальних предметів. До навчання іноземних мов можна приступати лише після того, як учні добре оволодіють рідною мовою, що стане міцним ґрунтом для вивчення латинської та інших мов. Визначивши питання пріоритету у школах рідної мови, В.Ратке запропонував методику одночасного навчання читання і письма, що було для того часу новим.

Свої загальнодидактичні та методичні ідеї В.Ратке виклав у книзі «Загальне навчання за способом Ратихія» (1619), а також у низці підручників з мови, логіки, метафізики, Священного писання та ін. В усіх цих працях містяться пропозиції, що стосуються як змісту освіти з акцентом на реальні знання, так і методів навчання, нової організації школи в цілому. В.Ратке визначив важливі загальнодидактичні принципи, які практично одночасно з ним, але більш ґрунтовно, сформулював видатний чеський педагог Я.А.Коменський. Ці загальні принципи навчання В.Ратке зводились до таких основних положень, якими повинен керуватися кожен учитель: навчання має здійснюватися у відповідності з природою, не порушуючи її; навчання повинно бути послідовним; необхідно систематично використовувати повторення; початкове навчання повинно обов'язково здійснюватися рідною мовою учнів; навчати потрібно без примусу; зачувати учні повинні лише те, що вони зрозуміли; у навчанні варто дотримуватися принципу від окремого до загального, від відомого до невідомого; у процесі навчання завжди потрібно спиратися на індукцію і на життєвий досвід.

2. Життєвий та творчий шлях Яна Амоса Коменського. Практична і теоретична діяльність Я. А. Коменського

Основоположником сучасної наукової педагогіки вважається видатний чеський педагог Я. А. Коменський. Він першим у світі теоретично обґрунтував весь комплекс основних питань, які в сукупності визначають педагогіку як науку, зібравши і переробивши у своїх творах весь досвід попереднього розвитку теорії і практики навчання і виховання підростаючого покоління.

Я. А. Коменський народився 28 березня 1592 р. у м. Нівниця в Моравії у сім'ї мірошника, члена протестантської общини Чеських братів. У 12 років осиротів, виховувався родичкою у м. Стражниця.

1604-1605 рр. – відвідує школу братства. Вчиться за рахунок общини.

1608-1610 рр. – навчання у латинській школі в м. Пшерів.

1610-1612 рр. – навчається у Гернборському, а потім ще рік – у Гейдельберзькому університетах. Освіту завершує подорожами Європою.

1614 р. – повертається до Пшерова, де був призначений керівником школи, в якій сам раніше навчався.

1616 р. – обраний братством на священика.

1618-1621 рр. – священик і працює у школі братства у м. Фульнек.

1621 р. – Фульнек спалили іспанські війська, згоріла бібліотека Коменського з рукописами. Сам він довгий час переховується. Пише твір «Лабіринт світу і рай серця».

1628 р. – Коменський і його община покинули батьківщину і оселилися в польському м. Лешно. Тут з невеликими перервами він прожив 28 років до 1656 р. Керує своєю общиною, вчителює у лешненській школі братства.

Перші роки лешненського періоду були дуже продуктивними: «Велика дидактика» (1632); «Материнська школа» (1632); «Відкриті двері мов і всіх наук» (1631) та ін.

1641-1642 рр. – по запрошенню перебував в Англії. Сюди його привела ідея написання «Пансофії» («християнської всемудрості») – своєї енциклопедії, де були б зібрані воєдино всі знання, що їх виробило людство.

1642-1647 рр. – живе у Швеції, бере участь у підготовці шкільних підручників (в рамках шкільної реформи). Підсумком роботи Коменського у цей період стала праця «Новітній метод мов» (1647 р.).

1648 р. – Коменський знову в Лешно. Тут у 1650 р. його обирають на синоді братства єпископом Чеської общини.

1650-1654 рр. – проживає в Угорщині (м. Шарош-Патака), де займався впорядкуванням шкіл. Накреслює план пансофічної школи і частково реалізує його. За цей час написав «Закони добре організованої школи», «Правила поведінки для юнацтва», «Видимий світ у малюнках».

1654 р. – повертається у Лешно. Місто у 1656 р. у ході польсько-шведської війни було спалене. Знову згоріла бібліотека Коменського.

1656 р. – Коменського запросили в Амстердам (Нідерланди). Тут він живе аж до смерті. У 1657 р. в Амстердамі видано твори Коменського в 4-х частинах. Серед них і «Велика дидактика».

В Амстердамі публікує частину основної праці свого життя філософський твір «Загальна порада про покращання справ людських».

Помер педагог 15 листопада 1670 р. і похований в Нідерландах поблизу Амстердаму (в Наардані).

3. Формування й основні риси світогляду Я. А. Коменського.

У світогляді Я. А. Коменського відбилися суперечності перехідного періоду від феодалізму до капіталізму, боротьби прихильників Реформації і Контрреформації. Він був активним діячем релігійної організації і в той же час устремління Коменського – і наукові, і практичні – були спрямовані в реальний світ, на покращення життя в ньому.

Загальне філософське бачення світу у Я. А. Коменського сформувалось завдяки античній філософії, релігії, ідеям Відродження. Походження й існування природи та людини він розглядав з релігійних позицій. Але під впливом епохи Відродження Коменський виробив новий погляд на людину. На противагу середньовічному аскетизму, людина, на думку великого педагога, останнє і найдосконаліше творіння Бога. Її призначення не тільки підготувати себе до майбутнього небесного життя, а й жити справжнім життям земним.

На суспільні погляди Коменського впливала його участь у демократичному народному русі Чехії, що у доповненні з ідеями Відродження сформували у нього демократизм, гуманізм, народність, глибоку симпатію до простих людей.

Коменський бачив, відчував на собі та глибоко переживав недосконалість та несправедливість тогочасного суспільного устрою. Єдиним доцільним засобом реформування суспільства він вважає виховання молоді. *«Людина робиться людиною тільки завдяки вихованню»*. Справу виховання молоді покладає на школи.

Найважливіші педагогічні ідеї Коменського, особливо його дидактичні погляди ґрунтуються на засадах сенсуалізму. Сенсуалізм (sensus – відчуття) – філософська течія, представники якої стверджують, що джерелом пізнання об'єктивного світу для людини служить передусім її чуттєвий досвід. Педагог вважав, що «нічого не буває в свідомості, чого раніше не було у відчуттях, отже матеріал для всіх роздумів розум отримує тільки від відчуттів».

4. Вчення Я.А.Коменського про школу

Коменський розробив ґрунтовне вчення про школи. Важливими компонентами цього вчення є вікова періодизація розвитку дітей, система шкіл, зміст освіти та вимоги до організації роботи навчальних закладів.

Освіту, на думку Коменського, слід розпочинати якомога раніше і присвятити їй весь період юності – 24 роки. Даний відрізок часу він розділив на чотири 6-річні вікові періоди. Кожному віковому періоду Коменський визначив відповідну школу:

дитинство (0-6 р.) – материнська школа (материнське опікунство у кожній сім'ї);

отроцтво (6-12 р.) – школа рідної мови (елементарна народна школа, створюється у кожній общині, селі, містечку);

юність (12-18 р.) – латинська школа або гімназія (створюється у кожному місті);

змужнілість (18-24 р.) – академія (створюється у кожній державі або великій провінції).

Перші дві школи відвідують усі без виключення діти обох статей; гімназію – ті хлопчики, у кого прагнення вищі, ніж бути ремісниками; академія готує вчених і майбутніх керівників інших.

Коменський проголошує принцип доступності початкової освіти для всіх: *«Ми прагнемо загальної освіти у сфері всього людського для всіх, хто народився людиною».*

Для всіх шкіл Коменський проголошує принцип єдності і наступності: *«При всій відмінності цих шкіл ми бажаємо, щоб у них викладали не різний матеріал, а один і той же, тільки різними способами».*

Кожна школа відмінна від інших своїми завданнями, змістом освіти та організацією роботи.

Материнська школа (дошкільне виховання дітей у сім'ї) покликана передусім забезпечити фізичний розвиток дітей, а також здійснювати і моральне, естетичне, трудове, релігійне виховання: *«Батьки не повинні відкладати виховання до навчання своїх дітей вчителями, адже неможливо криве дерево, що вже виросло, зробити прямим».* Коменський детально описав усі сторони дошкільного виховання у написаному ним посібнику для батьків «Материнська школа».

Школа рідної мови є загальнодоступною. Заслуга Коменського в тому, що він запропонував для цієї школи 6-річний курс навчання, чим підняв значення початкової школи. Адже в тогочасних початкових школах термін навчання обмежувався 2-3 роками. В організації роботи школи рідної мови Коменський проголошує принцип зв'язку школи з життям. Він розширив зміст освіти у цій школі за рахунок введення реальних предметів: історії, географії, природознавства. *«Мета і межа школи рідної мови, щоб діти навчились всьому тому, що буде їм потрібно протягом всього життя».* Важливим елементом цієї школи є вивчення релігії.

Метою латинської школи Коменський ставить *«вивчити разом з чотирма мовами (грецька, латинська, єврейська, рідна) всю енциклопедію наук з тим, щоб дати тверду основу для одержання в майбутньому досконалої вченості у*

будь-якій сфері науки». Крім традиційних для тогочасної середньої школи «семи вільних мистецтв», Коменський, слідуючи за принципом зв'язку навчання з життям, пропонує вивчати історію, географію, природознавство, релігію. Він вважає, що з латинської школи повинні виходити справжні моралісти і богослови, пропонує окремий клас для вивчення моралі.

Академія завершує і доповнює всі науки, а також передбачає вивчення вищих предметів освіти: богослов'я, філософії, медицини, права. Академія (як і університет) має традиційні факультети: богословський, юридичний, медичний

5. Обґрунтування класно-урочної системи навчання.

Коменський запровадив поняття навчального року з поділом його на 4 чверті і канікули між ними. Педагог вимагав, щоб прийом учнів до школи відбувався один раз на рік – восени. У кінці навчального року ввів перевідні екзамени. Крім цього запровадив різні види контролю й перевірки успішності учнів у навчанні: поурочна, щодення, щотижнева, четвертна.

Коменський дав ряд вказівок про організацію навчального дня у школі. Навчальний день повинен починатися вранці і тривати у школі рідної мови 4 години (2 години зранку для розвитку розуму і пам'яті та 2 години після обіду для розвитку рук і голосу), а в гімназії – 6 годин.

Одна з найбільших заслуг Коменського – розробка найважливіших питань класно-урочної системи навчання і обґрунтування уроку як форми організації навчання в школі. Спираючись на досвід навчання, побудованого за урочною системою (школи чеських братів, братські школи України і Білорусії XVI-XVII ст.), а також на власну практику, Коменський вперше дав теоретичне обґрунтування класно-урочної системи навчання. Він піддав різкій критиці пануючий в його час шкільний режим взагалі та індивідуально-групову форму організації занять особливо. За старою системою учитель працював індивідуально з кожним учнем, а це значно обмежувало його можливості. Він міг займатися одночасно з 7-8 школярами, які ще й до того ж вивчали одночасно різний матеріал.

Необхідними умовами правильної організації навчальної роботи Коменський вважав: 1) клас з незмінним складом учнів і приблизно однаковим рівнем розвитку, що давало можливість учителю вести колективну роботу одночасно з усіма учнями, а всі учні на занятті займалися одночасно одним і тим же; 2) твердо визначений час занять; 3) послідовне чергування занять і перерв; 4) одночасну роботу учителя з усім класом.

Прагнучи охопити навчанням якомога більшу кількість дітей, Коменський допускав до 300 учнів у одному класі. При цьому клас пропонувався ділити на десятки, і з кожним десятком учителю допомагали працювати декуріони – кращі учні, що ставились на чолі кожного десятку. В обов'язки декуріонів входило: стежити за відвідуванням, перевіряти домашні завдання, допомагати відстаючим, слідкувати за увагою учнів під час занять.

Коменський запропонував проводити шкільні заняття у твердо визначений час. У всіх класах вони повинні починатися одночасно. Увів уроки, які чергувались із перервами. Тривалість одного уроку визначалась в 1 годину. Кожна година, на його думку, повинна бути частиною того часу, що виділений для вивчення предмета. Кожна година повинна мати своє конкретне завдання.

«Клас є не що інше, як об'єднання однаково встигаючих учнів для того, щоб легше можна було вести разом до однієї і тієї ж мети всіх, хто зайнятий одним і тим же і ставиться до навчання з однаковою старанністю».

Важливими є погляди Коменського і стосовно структурної побудови уроку, розрізняв три частини уроку: початок — відновлення в пам'яті учнів пройденого, опитування і активізація уваги; продовження – показ, сприймання, роз'яснення; закінчення – вправа, оволодіння, використання. Кожен урок повинен мати строго визначену тему і мету.

6. Дидактичні погляди Я.А.Коменського

Я.А.Коменський розробив теорію навчання – дидактику, або як він пише у передмові до «Великої дидактики»: *«універсальне мистецтво всіх вчити всьому легко, швидко, ґрунтовно, притому вчити так, щоб неуспіху бути не могло».* Він намагався проаналізувати співвідношення дидактики і методик окремих предметів: *«Деякі поставили за мету написати скорочені посібники для легшого викладання тільки тієї чи іншої мови. Інші відшукували швидші і коротші шляхи, щоб швидше навчити тієї чи іншої науки... Ми обіцяємо Велику дидактику, тобто універсальне мистецтво всіх вчити всього».* Дидактика, на його думку, дає методикам викладання окремих дисциплін керівні положення і правила. Разом з тим, часткові методики є опорою для дидактики.

Основу дидактичного вчення педагога становлять три найважливіших принципи: виховуючий характер навчання; зв'язок навчання з життям; відповідність навчання віку учнів.

Важливим є питання про суть і завдання освіти. У «Великій дидактиці» Коменський так визначав цю проблему: *«А наукова освіта нехай служить людині для удосконалення одночасно її розуму, мови і рук, щоб вона могла все потрібне розумно споглядати, висловлювати словами і здійснювати в дії».* *«Знати, діяти і говорити – ось у чому сіль мудрості».*

Велику увагу Коменський приділяв проблемі визначення змісту освіти. Він виступав за енциклопедичність, доступність та доцільність змісту навчання. Пропонував концентричний спосіб розміщення навчального матеріалу. Виступаючи за єдність і наступність усіх типів шкіл, Коменський писав: *«У перших двох школах все буде викладатися у більш загальних рисах, а в наступних – все більш детально і чітко».*

Шкільна освіта повинна бути універсальною: *«У школах потрібно вчити всіх усьому... Але не вимагати знання всіх наук і мистецтв, адже це безглуздо і за малою тривалістю нашого життя неможливо, а прагнути навчити розпізнавати основи, властивості і цілі всього найважливішого, що існує і розвивається, щоб у цьому світі не зустріти нічого, про що б вони (учні) не могли скласти бодай скромного судження».*

У дидактичному вченні Коменського одне з найважливіших місць займає питання про загальні принципи навчання. Він не тільки вказав на необхідність керуватися ними в навчанні, але і розкрив суть таких принципів навчання, як наочності; свідомості і активності в навчанні; систематичності і послідовності; вправ і міцного засвоєння знань і навичок; доступності навчання.

Дидактичні положення Коменський ґрунтує, передусім, на сенсуалістичній основі, тому найголовнішим принципом вважає принцип наочності. Він

першим у світі теоретично обґрунтував і детально розкрив цей принцип, хоч на емпіричному рівні його застосовували й інші педагоги. *«Початок пізнання завжди випливає з відчуттів, тому навчання починати не із словесного тлумачення про речі, а з реального спостереження за ними».* З цього принципу виводить «Золоте правило дидактики»: *«Нехай буде золотим правилом для тих, хто навчає: все, що тільки можна, надавати для сприймання чуттями: видиме – зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, доступне смакові – смаком, доступне дотикові – дотиком. Якщо якісь предмети можна сприйняти одразу кількома чуттями, нехай вони зразу ж і відчуються кількома чуттями».* У процесі навчання, крім використання самих предметів, Коменський рекомендував користуватись картинами, копіями, муляжами, моделями тощо. Як бачимо, принцип наочності Коменський протиставляв відірваному від життя словесному, пасивному навчанню.

Основною умовою успішного навчання і розуміння суті предметів та явищ Коменський вважав принцип свідомості і активності навчання.: *«Нічого не слід примушувати виучувати напам'ять, крім того, що добре зрозуміле розумом»...* Разом з тим, Коменський вважає основною властивістю свідомого знання не лише розуміння, але й використання його на практиці. Він говорить, що *«вчити розуміти речі, але не вчити разом з тим, діяти є вид фарисейства».* При вивченні явищ слід підводити учнів до усвідомлення причин цього явища.

Свідомість в навчанні нерозривно пов'язана з активністю учня, з його творчістю. Коменський пише, що *«ніяка повивальна бабка не в силах вивести на світ плід, якщо не буде живого і сильного руху і напруження самого плоду».* Виходячи з цього, Коменський одним з головних ворогів будь-якого навчання, і тим більш навчання свідомого, вважав бездіяльність і лінощі учнів.

Принцип послідовності та систематичності реалізовується у тому, яким чином розподіляти матеріал, щоб не порушити логіку науки; з чого починати навчання і в якій послідовності будувати його; як встановити зв'язок між новим і вже вивченим матеріалом тощо. Коменський виходить з ідеї природовідповідності і пише: *«Розум в пізнанні речей йде поступово».* Це, з точки зору Коменського, означає: встановлення точного порядку в часі; відповідність навчання рівню знань учнів; вивчення всього послідовно від початку і до завершення, звідси випливають такі дидактичні положення: а) основи повинні бути глибокими; б) все наступне повинно ґрунтуватись на попередньому; в) все повинно йти в неперервній послідовності, щоб сьгоднішнє закріплювало вчорашнє і проклало шлях завтрашньому; показ детермінованості того чи іншого явища чи речі.

Щоб полегшити учителям реалізацію цих вимог, Коменський формулює конкретні вказівки і дидактичні правила, зокрема: *«один предмет слід викладати до тих пір, поки він від початку до кінця не буде засвоєний; навчання повинно йти від більш загального до більш конкретного, від більш легкого до більш складного, від відомого — до невідомого, від більш близького — до більш віддаленого тощо».* Ці правила є класичними положеннями дидактики.

Принцип вправ і міцності засвоєння знань. Показником повноцінності знань і навичок є не лише ступінь їх усвідомлення, але й те, наскільки глибоко,

ґрунтовно і міцно засвоїли учні ці знання і навички. Для цього варто використовувати систематичні повторення і вправи. *«Так як тільки вправа робить людей тямущими в усіх речах... і тому здатними до всього, ми вимагаємо, щоб в усіх класах учні вправлялись на практиці: в читанні і письмі, в повторенні і суперечках, в перекладах прямих і зворотних, в диспутах і декламації тощо. Вправи такого роду ми розділяємо на вправи: а) органів чуття, б) розуму, в) пам'яті, г) вправи в історії, д) в стилі, е) в мові, є) в голосі, ж) в норові, з) в благочесті».* Коменський висловлює вказівки і правила для здійснення цього принципу в навчанні: *«перші вправи початківців повинні обертатися навколо відомого їм матеріалу; вправи слід починати з елементів, а не з виконання цілих робіт; вправи повинні відповідати середнім здібностям учнів; вправи і повторення повинні мати місце до тих пір, поки матеріал не розуміють всі; вправи і повторення повинні проводитись систематично».* Коменський рекомендував учителям після викладу матеріалу пропонувати кільком учням повторити його в тому ж порядку, як начебто вони самі вчителі, пояснити правила тими ж прикладами. Доцільно спочатку це пропонувати більш сильним, для того, щоб слабші потім легше могли наслідувати їх. З цих положень і вказівок добре видно, що Коменський вправу і повторення цілком підпорядковує завданню свідомого і міцного засвоєння знань учнями.

«Які ж основи міцності навчання? Багато хто скаржиться та й факти свідчать, що лише окремі учні виносять з шкільного ґрунтовного освіти, а решта – поверхово, або навіть натяк на освіту. Причина подвійна. Перша полягає в тому, що в школах, ігноруючи суттєвим, звертають увагу на незначне й другорядне, учні забувають вивчене, оскільки більшість знань сприймається розумом поверхово і не зміцнюється в ньому. Цей другий недолік настільки поширений, що мало людей на нього скаржаться. Дійсно, що б ми були за вчені, якби пам'ять негайно відновлювала нам все те, що ми колись читали, слухали, сприймали розумом – ми, які використовували кожен випадок для набуття знань. Але такою властивістю наша пам'ять не володіє».

Чи є засіб проти цього зла? Безперечно є. Відповідь на ці питання необхідно шукати в творіннях природи. Саме там можна знайти метод, при якому кожен знатиме вивчене, вільно викладатиме почерпнуте від учителів і книг, а також ґрунтовно розмірковуватиме про самі речі. Цього можна досягнути, якщо: 1) ґрунтовно розглядатимуться тільки ті предмети, які приносять користь; 2) всьому буде закладено міцний ґрунт; 3) необхідні основи закладатимуться глибоко; 4) в подальшому все спиратиметься на цю основу; 5) все наступне повинне спиратися на попереднє; 6) все, що пов'язане між собою, повинно бути пов'язано постійно; 7) все повинно розподілятися пропорційно між розумом, пам'яттю і мовою; 8) все повинно зміцнюватися постійними вправами».

Одним із центральних питань в дидактиці Коменського є питання про методи навчання. *«Метод навчання повинен зменшувати важкодоступність навчання з тим, щоб воно не викликало в учнів незадоволення і не відвертало їх від подальших занять».* Коменський надає особливого значення використанню таких методів, які забезпечують свідоме, легке, ґрунтовне засвоєння матеріалу, що вивчається.

З точки зору ґрунтовності навчання важливими є вказівки Коменського щодо самостійної роботи учня і виконання ним необхідних записів. Він радить, щоб учні переписували в свої щоденники, пам'ятні зошити чи збірники те, що вони чують чи читають в книгах: Коменський цілком справедливо вказував, яке велике значення для міцного оволодіння знаннями має переказування учнями вивченого матеріалу, взаємний обмін знаннями. *«Твоє знання ніщо, якщо інший не знає, що ти це знаєш»*. *«Дуже правильне відоме положення: «Хто вчить інших, вчиться сам» – не тільки тому, що, повторюючи, він закріплює в собі свої знання, але також і тому, що отримує можливість глибше проникати в речі»*.

На особливу увагу в теорії навчання Коменського заслуговує його вимога щодо врахування та розвитку обдарованості учня.

7. Вимоги до підручників. Підручники Я.А.Коменського

Коменський сформулював такі вимоги до підручників:

1) для кожного класу повинен бути окремий підручник, який відповідає віковим особливостям дітей; 2) підручники повинні бути написані зрозумілою і доступною мовою, всі складні терміни мають подаватись рідною мовою; 3) невеликі за обсягом. Виклад повинен бути повним і ґрунтовним, але подавати основні речі в небагатьох чітко сформульованих і легких для запам'ятовування правилах; 4) ілюстровані і привабливі; 5) слова тлумачити у поєднанні з речами і навпаки.

Серед найбільш відомих підручників Я.А.Коменського: «Відкриті двері мов і всіх наук» (1631) та «Видимий світ у малюнках» (1654).

«Відкриті двері мов і всіх наук» – підручник для вивчення латинської мови, у якому подано 8 тис. латинських слів і біля 1 тис. речень та оповідань. У цьому підручнику Коменський вперше запропонував вивчати іноземну мову, ознайомлюючи дитину одночасно з явищами та фактами з різних сфер. Ця книга принесла Коменському світове визнання і славу, її назвали золотою.

«Видимий світ у малюнках» – це був перший в історії людства підручник, в якому ілюстрації використовувалися як дидактичний засіб, що полегшує засвоєння навчального матеріалу. У ньому поміщено 150 статей про навколишній світ, кожна з яких супроводжується малюнком. Цей підручник був перекладений багатьма мовами світу, використовувався у якості підручника для початкового навчання. В Україні вперше його видано на початку ХІХ ст.

8. Питання виховання та шкільної дисципліни у працях Я.А.Коменського

Коменський розробляє ціле вчення про моральне виховання та шкільну дисципліну. Адже моральність, на його думку, є однією із трьох основних якостей людини, які складають її суть: мудрість, моральність і благочестя.

Освіта – лише перший щабель на шляху до триєдиної мети виховання. Вона дає мудрість (пізнання себе і всіх речей). Але *«нещасна та освіта, яка не переходить у моральність і благочестя»*. *«Що золоте кільце в носі у свині, те саме освіта у людини, яка відвертається від добродіянь»*. Тому моральне виховання, на думку педагога, є наступним, вищим етапом підготовки людини до життя.

Я.А.Коменський називає 4 основні моральні якості, які треба сформувати в людини: мудрість, помірність, мужність, справедливість. Як різновид мужності пропонує розглядати витривалість у праці та благородну щиросердечність.

До основних засобів морального виховання відносить приклади порядного життя батьків, учителів, товаришів (основа моральності); моральні правила і настанови, взяті зі священного писання та висловлювань мудреців; вправи і привчання; дисципліна.

Шкільну дисципліну Коменський розглядає і як незмінний порядок шкільного життя, обов'язковий для всіх, і як умову для реалізації навчання та виховання, і як систему покарань, засіб впливу на школярів. *«Школа без дисципліни є млин без води».*

У поглядах на шляхи досягнення дисципліни Коменський стоїть на гуманістичних позиціях. Він вважає, що *«застосовувати дисципліну треба не для того, щоб покарати, а щоб той, хто провинився, не робив поганих вчинків».* Це робити потрібно так, щоб сам учень, який провинився, зрозумів, що покарання призначається йому для його ж власного блага, і *«відносився до покарання тільки як до прописаних лікарем гірких ліків».*

Обстоюючи гуманістичні засади, Коменський проявляє непослідовність щодо тілесних покарань. Він строго забороняє застосовувати їх як покарання за навчання, але допускає їх як крайні заходи у трьох випадках: 1) за богохульство, за все, що спрямоване проти Бога; 2) за вперту неслухняність і свідому непокору вчителю; 3) за чванство, недобррозичливість, відмову допомогти товаришеві у навчанні.

Головним засобом дисциплінування Коменський називає *«авторитет учителя, який повинен бути таким, щоб учню було гріх його не послухати».*

9. Я.А.Коменський про вчителя та вимоги до нього

Ніхто до Коменського не підносив так високо професії вчителя, вважав її *«найпочеснішою під сонцем».* Населення, на його думку, повинно з повагою ставитись до вчителів. Однак самі вчителі повинні сприяти цьому: *«А найкращі з-поміж людей нехай будуть учителями...».*

У своїх працях Коменський сформулював вимоги до вчителя. *«Учитель повинен бути чесним, наполегливим, працьовитим, релігійним, бути зразком добродетей. Найбільша турбота вчителя – захоплювати дітей своїм прикладом. Він повинен любити учнів і ставитись до них по-батьківськи. Бути для них не тільки керівником, але й другом і охоронцем у всьому доброму».* Особистий приклад вчителя – це основа навчання й виховання молодого покоління, *«бо немає нічого природнішого, ніж те, щоб наступні ступали по слідах попередників і щоб учні виховувалися за прикладом учителя».* Вчителі повинні турбуватися про те, *«щоб бути для учнів у їжі й одязі зразком простоти, у діяльності – прикладом бадьорості й працелюбства, у поведінці – скромності й моральності, у мові – мистецтва розмови й мовчання, словом, бути зразком благоразуму в особистому і громадському житті».*

Коменський ставить високі вимоги до рівня освіченості вчителя. *«Не можна доручати справу виховання жодній неосвіченій людині, а тим більше людині не певній у моральному відношенні, і тим більше такій, чие благочестя і*

совість сумнівні». «Для учнів він повинен бути живою бібліотекою. Малознаючий учитель – хмара без дощу, лампа без світла, джерело без води, тіло без душі».

Коменський ставить перед учителем триєдине завдання: «щоб він умів, міг і хотів навчати, тобто 1) щоб сам знав, чому він повинен вчити; 2) щоб міг інших навчати тому, що сам знає (тобто був дидактом і вмів бути терпеливим); 3) щоб він тому, що знає і може також хотів навчати інших, щоб мріяв підняти інших до світла».

В одному з своїх творів Коменський писав: “Людська природа вільна і любить добру волю. Буркотливі вчителі, владні і такі, що використовують побої, є ворогами людської природи, вони ніби створені для того, щоб заглушувати і знищувати здібності, а не возвеличувати і облагороджувати. Сюди ж відносяться нудні і безплідні догматики, що навчають одними сухими настановами, не розважаючи учнів заради залучення їх до справи».

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте життя, педагогічну діяльність і творчість Я.Коменського.
2. Назвіть найважливіші твори Я.Коменського.
3. Обґрунтуйте обумовленість педагогічних поглядів Я.Коменського соціально-економічними умовами життя його часу і світоглядними засадами педагога.
4. У чому полягає мета і завдання виховання за Я.Коменським?
5. Розкрийте погляди Я.Коменського на проблеми: а) розумового; б) морального; в) релігійного виховання.
6. Охарактеризуйте основні принципи педагогічної теорії Я.Коменського. У чому суть природовідповідності виховання?
7. Розкрийте особливості навчання й виховання в: а) материнській школі; б) школі рідної мови; в) латинській школі або гімназії; г) академії.
8. У чому суть класно-урочної системи навчання, запропонованої Я.Коменським?
9. Охарактеризуйте принципи навчання Я.Коменського.
10. Розкрийте погляди Я.Коменського на роль, місце і значення рідної мови у розвитку дитини і необхідності навчання рідною мовою.
11. Доведіть, що в педагогічній спадщині Я.Коменського містяться основи національного виховання, які співзвучні з сьогоденням розвитку освіти і школи в Україні.
12. Визначте значення педагогічної спадщини Я.Коменського для подальшого розвитку педагогічної теорії і практики і нашого сьогодення.

Рекоменована література

1. Зайченко І.В. Історія педагогіки. Книга 1. Історія зарубіжної педагогіки: Навчальний посібник. - К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 624 с. // http://megalib.com.ua/book/9_Istoriya_pedagogiki_Kniga_I_Istoriya_zarybijnoi_pedagogiki.html

2. Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник Київ, 2004. 171с. // <http://www.info-library.com.ua/books-book-69.html>
3. Коменский Я.А. Великая дидактика // Избранные педагогические произведения в 2-х т. Т.1.– М., 1982.– С. 242-477.
4. Коменский Я.А. Материнская школа // Избранные педагогические произведения в 2-х т. Т.1.– М., 1982.– С. 201-241.
5. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 664с. – [Коменський Я. Велика дидактика. С.101-154]. [Коменський Я. Закони добре організованої школи. С. 155-184].
6. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва : навч. Посібник. Тернопіль, 1996. 436 с.
7. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 308с.

Тема 4. Шкільництво та педагогічна думка у Європі XVII-XVIII ст.

План

1. Англійська педагогіка XVII ст. Педагогічна концепція Джона Локка
2. Французьке просвітництво XVIII ст.
3. Педагогічні ідеї Жан-Жака Руссо
4. Проблеми народної освіти у період французької революції кінця XVIII ст.
5. Народна освіта у країнах Західної Європи XVII-XVIII ст. Моніторіальна система Белл-Ланкастера

1. Англійська педагогіка XVII ст. Педагогічна концепція Джона Локка

В Англії після Реформації XVI ст. було закрито значну частину католицьких монастирів, а з ними і багато парафіяльних шкіл. Натомість відкривались нові англіканські парафіяльні школи, які майже нічим не відрізнялись від старих католицьких за виключенням того, що викладання у них здійснювалось рідною мовою. Діти з аристократичних сімей навчались у гімназіях – привілейованих середніх школах, де основна увага зверталась на вивчення латинської, рідше – грецької мов, іноді студіювали англійську літературу. У найбільш забезпечених таких школах, крім класичних мов, багато уваги приділяли фехтуванню, верховій їзді, різним видам фізичних вправ.

Внаслідок революції 1648 р. та перевороту 1688 р. Англія стала конституційною монархією. Перемога революції на порядок денний поставила також проблему принципово нового вирішення важливих питань педагогіки, що стосувалися насамперед ролі, цілей, завдань та шляхів виховання, змісту освіти і методів навчання. Найбільш прогресивну і нову за своєю суттю концепцію вирішення цих питань запропонував Джон Локк.

Педагогічна концепція Джона Локка. Дж. Локк (1632-1704 р.) – англійський філософ, педагог, один із основоположників емпіричної психології. Народився у сім'ї адвоката, здобув вищу освіту в Оксфордському університеті, де пізніше працював викладачем грецької мови і літератури. Певний час перебував в еміграції у Голландії. Після перевороту 1688 р. Локк повертається

до Англії і залишається відомою людиною в аристократичних колах тогочасного суспільства. Дж.Локк першим в історії розробив нову систему виховання підростаючого покоління, що ґрунтується на світській основі. Свої педагогічні погляди виклав у творах «Думки про виховання» (1693 р.) та «Про виховання розуму» (1706 р.). Основою педагогіки Локка стала його філософсько-психологічна концепція, відображена у філософській праці «Досвід про людський розум» (1689 р.).

Локк розробив філософсько-психологічну теорію «чистої дошки», яка полягає у запереченні існування в свідомості людини «вроджених» ідей і уявлень. Психіка людини від народження подібна до чистої дошки або чистого аркуша, де ще нема ніяких написів. Теорія «чистої дошки» привела Локка до визнання вирішальної ролі виховання у розвитку дитини. Він зазначає, що люди стають добрими або злими, корисними чи не корисними завдяки вихованню.

Метою виховання за Локком є підготовка джентльмена. *«Джентльмен – це дворянин за походженням, ділова людина, яка уміє розумно і вигідно вести свої справи, має фізичну підготовку та відрізняється «витонченістю» манер поведінки у товаристві».*

Виходячи з практики тогочасного дворянського виховання, Локк обстоював домашнє, індивідуальне виховання дітей і категорично виступав проти шкільної освіти, яка, на його думку, є відбитком суспільства, що за своєю суттю аморальне. Реалізацію своєї виховної програми Локк пропонував починати з фізичного виховання, яке повинно сприяти укріпленню здоров'я дитини, її загартуванню: *«здоровий дух у здоровому тілі».* У творі «Думки про виховання» розкрито цілу систему фізичного виховання джентльмена. Локк рекомендує привчати дітей до холоду і спеки, носити простий і вільний одяг, мити ноги холодною водою тощо. Такі позиції Локка щодо фізичного виховання не випадкові. Адже, тогочасна Англія вела активну колоніальну політику, і людям, які завойовували нові території, часто приходилось жити в необжитих місцях, у тяжких і незвичних кліматичних умовах.

Важливе місце у педагогічній концепції Локка належить моральному вихованню. Мораль виводить не з релігійного вчення, а з інтересів окремої особи, керуючись принципом вигоди *«все, що приносить особисту користь, є моральним».* Для джентльмена, на його думку, найважливіше виробити характер і волю. *«Морально вихована людина – це та, якій вчинки диктує розум, і яка вміє діяти всупереч своїм почуттям і бажанням».*

Найважливішими засобами виховання, за Локком, є не формальне заучування правил моральності, а прищеплення корисних звичок через позитивний досвід поведінки, а також особистий приклад вихователя. Важливе значення як засобу виховання Локк надавав обмеженням, які сприяють виробленню дисципліни духу дитини. Застосовувати цей засіб треба починати з малих років, і найперше – шляхом боротьби з дитячими примхами.

Локк виступає за суворе ставлення батьків до дітей, яке поступово повинно перерости у дружбу. Першу владу над дітьми, на його думку, потрібно, щоб давали страх і шанобливість, а любов і дружба мають її закріпити. Однак, він виступає проти авторитаризму та тілесних покарань у вихованні, бо *«рабська*

дисципліна створює і рабський характер». Однак, як крайній захід, допускає і фізичне покарання. У процесі виховання варто застосовувати догану, нагороду, похвалу.

У дітей треба виховувати гуманне ставлення до людей і тварин. Головним у цьому, як вказує Локк, є релігійне виховання. У дітей потрібно викликати любов і повагу до Бога, але при цьому він заперечував виконання релігійних обрядів.

За Локком навчання повинно мати практичну спрямованість, кожний предмет, що вивчається, має приносити певну користь. Він запропонував програму реальної освіти, яка передбачала необхідну підготовку до *«ділових занять в реальному світі»*, до комерційної діяльності. Він радив вивчати живу мову, замість мертвих: англійську і французьку. У число *«корисних»* для вивчення предметів входили географія, малювання, математика, астрономія, філософія, історія, право, а також стенографія і бухгалтерія, що дають необхідні знання для промисловості та торгівлі. Віддаючи данину англійській традиції, Локк у програму навчання включав також верхову їзду, танці й фехтування. Зміст освіти, запропонований Локком, був набагато ширшим, ніж було прийнято у той час.

У сфері розумового розвитку дитини Локк збагатив підхід до проблеми методів навчання, звернувши увагу на мотивацію навчальної діяльності. Він пропонує так звані *«м'які»* методи, що орієнтовані на природні інтереси та позитивні емоції дітей: ігрові форми навчання (з літерами), застосування книг з малюнками тощо. Ці методи покликані зробити навчання для дітей цікавим і захоплюючим. Дітям необхідно показувати користь того, що вивчається.

Локк не виділяв окремо трудового виховання, але рекомендував, щоб вихованець займався якимось ремеслом (столярним, токарним, теслярством), садівництвом, сільським господарством чи ін. Необхідність цього він мотивував тим, що, по-перше, знання ремесел може згодитися діловій людині як підприємцю, по-друге, праця на свіжому повітрі корисна для здоров'я. Праця попереджує можливість шкідливої бездіяльності.

2. Французьке просвітництво XVIII ст.

Для Європи XVIII ст. характерний освітній абсолютизм, коли в політичній ідеології, філософії і культурі значне місце займають ідеї просвітительства. Просвітительство – одна із багатьох форм боротьби зі старими середньовічними порядками, представники якої вважали виховання і освіту основною рушійною силою і засобом досягнення людством рівності і свободи. Просвітительство виникло в Англії у XVII ст. (Дж.Локк), у XVIII ст. набуло розповсюдження в інших країнах, зокрема у Франції (Монтеск'є, Вольтер, Руссо, Дідро, Гольбах, Гельвецій, Кондільяк, Ламетрі та ін.).

Просвітителям піддали нищівній критиці тогочасне суспільство, державний устрій, розуміння природи, релігію. Відомим проявом діяльності французьких просвітителів було видавництво *«Енциклопедії або тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел»* (редактори Дідро та Д'Аламбер). Книга являла собою зведення усіх позитивних знань, висвітлених з точки зору найпередовіших для того часу поглядів філософів-просвітителів.

Гельвецій Клод Адріан (1715-1784) – французький філософ-просвітител. Свої погляди виразив у творах «Про розум» (працю заборонено і спалено церквою), «Про людину, її розумові здібності та її виховання».

Гельвецій заперечував вирішальну роль спадковості і природжених ідей, доводив, що виховання має визначальне значення для формування особистості. Мета виховання за Гельвецієм полягає у тому, щоб розкрити серце дитини до гуманності, а розум – для правди, щоб виховати патріотів, у свідомості яких ідея особистого добра тісно пов'язана з ідеєю добра для всіх. На його думку, всі люди мають однакові здібності, а відмінності людей за розумовим розвитком є наслідком різних умов життя і виховання. Рушійною силою індивідуального розвитку і діяльності людини є особистий інтерес, зацікавленість.

Дені Дідро (1713-1784) – один із відомих французьких філософів. Першу його працю «Філософські думки» було спалено за рішенням уряду, за наступну «Листи про сліпих» Дідро був заарештований. Освіта і виховання, на думку філософа, пом'якшують характер людини, роз'яснюють її обов'язки, зменшують вади, прищеплюють любов до порядку, справедливості й добродійності, сприяють розвиткові доброго смаку. Існуючу систему освіти він критикував за її вербалізм. Дідро наголошував на зв'язку освіти з потребами життя. Пориваючи з традицією віків, він вважав, що насамперед необхідно вивчати фізико-математичні і природничі дисципліни. Над школами, на його думку, не повинно бути опіки духовенства. Навчання у початкових школах треба зробити обов'язковим і безкоштовним для дітей усіх верств населення. Для відбору вчителів Дідро радив оголошувати конкурси. Вимагав доброго матеріального забезпечення для учительства. Серед необхідних учителю якостей називав глибоке знання предмета, доброту і чутливість душі.

3. Педагогічні ідеї Жан-Жака Руссо

Ж.-Ж.Руссо (1772-1778) – французький філософ, письменник, педагог-просвітител із світовим іменем. Народився у Женеві в сім'ї ремісника-годинникаря. Не здобув систематичної освіти, але за допомогою самоосвіти піднявся до рівня найвидатніших умів своєї епохи, змінив багато професій. У Парижі познайомився і подружився з авторами знаменитої «Енциклопедії або тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел». За порадою Дідро він взяв участь у написанні конкурсної роботи «Чи сприяв прогрес у науці і мистецтві поліпшенню чи погіршенню моралі?», за яку одержав першу премію і здобув світову славу. З появою твору «Еміль, або про виховання» Руссо переслідують і він змушений тікати з Франції. Цей твір навіть було спалено на одній із площ Парижа. Лише незадовго до смерті він повернувся у Париж. Більшу частину життя Руссо провів у злиднях. Руссо виражав інтереси «третього стану» французького суспільства (селян, ремісників, міської бідноти, купців, банкірів, фабрикантів). До двох перших станів належали, відповідно, духовенство та дворянство.

Руссо розвинув ідею природної свободи і рівності людей, які ґрунтуються на власній праці кожного. До реалізації цієї ідеї можна прийти тільки через відповідне виховання, що засноване на вмінні цінувати власну і чужу працю та незалежність. Систематичний виклад своєї педагогічної програми Руссо зробив у творі «Еміль, або про виховання» (1762). Центральним пунктом цієї програми

виступає теорія природного, вільного виховання, де в центрі стоїть особистість дитини. Природне виховання полягає у необхідності здійснювати його відповідно до природи самої дитини та її вікових особливостей. Таке виховання повинно відбуватися на лоні природи, у тісному контакті з нею.

Основними факторами впливу на дітей Руссо вважав природу, людей та предмети оточуючого світу. Основне завдання виховання, яке здійснюється людьми і речами, полягає у тому, щоб узгодити свої впливи з природним розвитком дитини. У такому контексті слід розуміти трактування Руссо принципу природовідповідності: природне виховання допомагає вільному розвитку дитини, який відбувається через самостійне накопичення нею життєвого досвіду. *«Зробіть вашого учня уважним до явищ природи, ви швидко зробите його допитливим; але, щоб підтримувати цю допитливість, не поспішайте задовольняти її. Поставте запитання відповідно до його можливостей і давайте йому розв'язувати їх самому. Нехай він знає щонебудь не тому, що ви йому про це сказали, а тому, що він сам це зрозумів; нехай він не заучує науку, а винаходить її. Якщо коли-небудь ви підміните в його душі розум авторитетом, він перестане міркувати, він буде іграшкою чужої думки».*

Вільне виховання впливає з природного права кожної людини на свободу. Воно слідує за природою, допомагає їй. Руссо виступає за недоторканість, автономність внутрішнього світу дитини як маленької людини. Він заперечує авторитаризм у вихованні. Дітей повинні обмежувати тільки закони природи. Звідси заперечення Руссо методів покарання і примусу у вихованні. На його думку, йдучи за природою дитини, необхідно відмовитись від обмежень, встановлених вихователем. Свобода дитини може бути обмежена лише речами. У цьому зв'язку Руссо пропонує замінити методи покарання методом «природних наслідків» від неправильних вчинків. *«Ви не каратимете їх за те, що вони збрехали, але влаштуєте, так, що всі погані наслідки брехні, наприклад, недовір'я, коли сказано правду, обвинувачення, не зважаючи на всі протести, в поганому вчинку, який не був зроблений, впадуть на їх голову, якщо вони збрешуть».*

Безпосереднім вираженням ідеї вільного виховання є вимога Руссо, щоб дитина була вільною у виборі змісту навчального матеріалу і методів його вивчення. Що їй не цікавить, у користі чого вона не впевнена, того вона і не буде вчити. Завдання вихователя так організувати всі впливи на дитину, щоб їй здавалося, що вона вивчає те, що сама хоче, а насправді те, що він їй підкаже.

Важливий внесок Руссо у педагогіку полягає і в тому, що він здійснив спробу намітити вікову періодизацію розвитку дитини і відповідні кожному періоду завдання, зміст і методи виховання та навчання. Він виокремлює чотири вікові періоди: 1) вік немовляти (0-2 р.), який охоплює період до оволодіння дитиною мови; 2) дитинство або «сон розуму» (2-12 р.), коли переважає чуттєве пізнання дитиною світу; 3) отрочество (12-15 р.) – період розумового розвитку («формування інтелекту») та трудового виховання; 4) юність (15-18 р.) – період пристрастей, час морального і статевих виховання.

Особливості кожного з виділених вікових періодів Руссо розкриває у перших чотирьох частинах твору «Еміль, або про виховання» на прикладі

розвитку і виховання головного героя роману Еміля. Остання п'ята частина твору присвячена вихованню нареченої Еміля – Софії.

Основне завдання першого періоду – нормальний фізичний розвиток дитини, її загартування. Дитина у цьому віці повинна якомога більше рухатись, бути на свіжому повітрі.

У період «сну розуму» основне завдання – розвиток зовнішніх органів чуттів та продовження фізичного розвитку. Способи цього розвитку повинні бути природні, такі, що задовольняють інтереси дитини. На думку Руссо, у цьому віці не варто примушувати дитину думати, зачувати вірші, казки, не потрібно читати їй ніяких моральних настанов. Заперечує будь-яку систематичну освіту. Краще, як вважає філософ, якби дитина до 12 років взагалі не вмiла читати. У такому віці, як стверджує Руссо, дитині недоступні абстрактні і моральні поняття. Але, як виняток, єдино доступною для дитини може бути ідея власності.

Третій період – це здобуття освіти, розвитку самостійного мислення. Відбувається перехід від чуттєвого пізнання до суджень. Розумовий розвиток, як вважає Руссо, поєднується з трудовим вихованням.

Руссо відкидає систематичні знання. При виборі предметів для навчання необхідно керуватися, на його думку, інтересами дитини. *«Безпосередній інтерес – ось великий рушій, єдиний, який веде правильно й далеко»*. Основу дидактики Руссо вбачає у розвитку в дітей самостійності, уміння спостерігати, кмітливості. Все повинно бути представлене для дитячого сприймання з максимальною наочністю. Руссо проти ілюстрованої наочності (малюнків, картин і т.д.). Предметом вивчення є сама природа, тому більшість занять треба проводити на природі.

У третьому періоді відбувається і трудова підготовка людини. Праця, як стверджує Руссо, – суспільний обов'язок кожного. Щоб зберегти свободу, треба вміти самому працювати. Еміль, герой роману, навчається столярній справі, працює в полі, саду, на городі, в майстерні, в кузні. З іншої сторони, праця виступає у Руссо і як виховний засіб. Вона сприяє формуванню позитивних моральних якостей, які притаманні трудовій людині. Але у цьому віці, на думку Руссо, дитині ще недоступні в повній мірі моральні поняття, не зрозумілі стосунки між людьми.

Повноцінне моральне виховання, а разом з ним і статеве, відбуваються в юнацькому віці і тільки в суспільстві. Еміль переселяється в місто до людей. У цей період його потрібно навчити любити людей і жити серед них. Руссо визначає три завдання морального виховання: виховання добрих почуттів шляхом реальних справ, прикладів, а не міркувань; виховання добрих суджень через вивчення біографій великих людей, вивчення історії тощо; виховання доброї волі шляхом здійснення добрих справ. При цьому Руссо відкидає моралізування.

Руссо вимагав не здійснювати спеціально релігійного виховання. Він визнавав тільки природну релігію: кожна людина може вірити у творця всесвіту по-своєму. Діти самі рано чи пізно прийдуть до розуміння божественного начала і виявлять, що є тільки одна релігія – «релігія серця».

Щодо виховання жінки, Руссо дотримувався традиційної точки зору. Основна функція жінки, на думку Руссо, бути дружиною і матір'ю, потрібно турбуватися про її фізичне здоров'я, естетичне виховання, привчати вести домашнє господарство. Жінці не потрібна наукова освіта.

Руссо розробив чітку систему формування особистості, але вона не була позбавлена суперечностей та недоліків. Він не зміг правильно визначити закони розвитку дитини, недооцінивши її ранній розумовий розвиток. Педагог неправильно розмежував розвиток певних якостей дитини за роками її виховання, недооцінив систематичність навчання, відкидаючи книжне, словесне навчання. Ті знання, що дитина здобуває у процесі самостійного накопичення досвіду, не тільки малочисельні, але й – несистематичні та ненаукові. Однак, педагогічні ідеї Руссо були надзвичайно цікавими та оригінальними. За 25 років після появи «Еміля...» у Франції було опубліковано творів на цю тему у 2 рази більше, ніж за попередні 60 років.

4. Проблеми народної освіти у період французької революції кінця XVIII ст.

Революція, яка відбулася у Франції в 1789-1793 рр. наклала глибокий відбиток на всі сфери суспільного життя у цій країні, а також значною мірою вплинула на теорію і практику виховання й освіти підростаючого покоління. Діячами французької революції кінця XVIII ст. було визначено низку нових проблем: 1) вперше розвиток широкої народної освіти був офіційно оголошеним завданням першочергового державного і політичного значення; 2) вперше було надано законодавчого характеру принципам обов'язкової і безкоштовної для всіх початкової шкільної освіти; 3) революція показала можливість створення світської народної школи, яка була б звільнена від контролю з боку церкви.

У період революції було висунуто ряд проектів корінного оновлення системи освіти й виховання підростаючого покоління (проекти Талейрана, Кондорсе, Лепелетьє, Лавуазьє, Бабефа та ін.). У цих проектах автори пропонували народну освіту зробити обов'язковою для всіх громадян держави, навчання проголошувалось всезагальним і безкоштовним на всіх шкільних ступенях, освіта рівною для молоді обох статей, у школах замінити вивчення релігії курсом моралі та ін. Автором одного з проектів – Лавуазьє було вперше запропоновано поряд із загальноосвітніми школами створювати професійні навчальні заклади, так звані «школи механічних і хімічних ремесел». Кондорсе у своєму проекті висунув ідею єдиної світської школи, в якій всі ступені взаємопов'язані адміністративно і програмно. Саме проект Кондорсе (хоч і з багатьма змінами) був затвердженим у Конвенті. Даний проект став прототипом системи народної освіти, яка була прийнята у Росії на початку XIX ст.

Незважаючи на перемогу сил реакції, французька революція кінця XVIII ст. залишила в спадщину зародки нової організації шкільної справи. Ідеї, що містилися в запропонованих у роки революції проектах реорганізації освіти, здійснили могутній вплив на розвиток демократичної педагогіки XIX ст. у багатьох країнах світу.

5. Народна освіта у країнах Західної Європи XVII-XVIII ст. Моніторіальна система Белл-Ланкастера

У XVI – XVII ст. у країнах Західної та Центральної Європи почали складатися, з однієї сторони, народна школа з навчанням рідною мовою, а з другої сторони – школи типу класичної гімназії, які займали панівне становище у системі народної освіти аж до XX ст.

Протягом XVII – XVIII ст. народна школа перетворилась у тип навчально-виховного закладу, що призначався для дітей нижчих верств суспільства. Ця школа обмежувалась навчанням дітей читанню, письму і рахунку. Основною її метою було релігійно-моральне виховання в дусі католицизму або протестантизму.

Основу змісту середньої освіти у гімназіях складали стародавні мови і література, переважно, латинська, що була схвалена церквою. Така школа готувала своїх учнів або до духовної кар'єри, або до чиновницької служби у бюрократичному апараті певної держави.

У другій половині і в кінці XVIII ст., в умовах поширення мануфактури і фабричного виробництва, у країнах Західної Європи стали з'являтися «школи навчання» з метою надання елементарної освіти дітям робітників.

Яскравим прикладом таких «шкіл навчання» були ланкастерські школи (або школи взаємного навчання). Робота цих шкіл організовувалась на основі Белл-Ланкастерської системи взаємного навчання. Свою назву вона отримала за іменами англійських педагогів А.Белла та Дж.Ланкастера, які незалежно один від одного висунули подібний метод навчання. При цій системі старші і більш підготовлені учні (монітори) ставали помічниками учителя і під його керівництвом проводили заняття з рештою учнів. Школи взаємного навчання були розраховані на велику кількість учнів. В одній залі могли збиратися до 600-1000 дітей. Тут вчили читати релігійні книги, письмо, рахунок. У цих школах не було класів. Учні, розділені на десятки, навчались у своїх старших товаришів, які називались моніторами і попередньо отримували інструкцію від педагога щодо того, як треба навчати менш підготовлених учнів наступного дня. Книг не було. Навчальну роботу стимулювали змаганнями: монітори оцінювали відповідь учня і давали йому команду зайняти відповідне місце у шерензі.

При взаємному навчанні учні швидше, ніж у звичайній школі, оволодівали навичками читання, письма і рахунку, але знання залишались несистематичними і мінімальними. Адже, монітори знали не набагато більше від інших учнів. Тому проти Белл-Ланкастерської системи виступали противники механічного заучування, особливо швейцарський педагог Песталоцці та його послідовники.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте життя, педагогічну діяльність і творчість Джона Локка.
2. Назвіть найважливіші праці Джона Локка.
3. У чому полягає мета і завдання виховання за Джоном Локком?
4. Розкрийте погляди Джона Локка на проблеми: а) розумового; б) морального; в) релігійного виховання; г) трудового виховання.

5. Які методи навчання пропонував застосовувати Джон Локк?
6. Яку роль у житті суспільства французькі просвітителі відводили освіті?
7. Які педагогічні ідеї у своїх працях висвітлює філософ-просвітитель Гельвецій Клод Адріан?
8. Якою має бути система освіти на думку французького просвітителя Дені Дідро?
9. Обґрунтуйте зумовленість педагогічних поглядів Жан-Жака Руссо соціально-економічними умовами життя його часу і світоглядними засадами французького просвітителя.
10. Охарактеризуйте основні принципи педагогічної теорії французького просвітителя Жан-Жака Руссо.
11. У чому суть теорії природного, вільного виховання за Жан-Жаком Руссо?
12. Які методи виховання пропонував застосовувати Жан-Жак Руссо?
13. У чому суть методу «природних наслідків» від неправильних вчинків вихованця?
14. Охарактеризуйте найважливіші праці Жан-Жака Руссо.
15. Охарактеризуйте розроблену Жан-Жаком Руссо вікову періодизацію розвитку дитини та цілі освіти і виховання для кожного вікового періоду.
16. Яким повинно бути виховання дівчат на думку Жан-Жака Руссо?
17. У чому суперечності та недоліки системи формування особистості, розробленої Жан-Жаком Руссо?
18. Які проекти корінного оновлення системи освіти й виховання підростаючого покоління були розроблені у період французької революції 1789-1793 рр.?
19. У чому суть Белл-Ланкастерської системи взаємного навчання?
20. Які недоліки Белл-Ланкастерської системи взаємного навчання?

Рекоменована література

- а. Зайченко І.В. Історія педагогіки. Книга 1. Історія зарубіжної педагогіки: Навчальний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 624 с. // http://megalib.com.ua/book/9_Istoriya_pedagogiki_Kniga_I_Istoriya_zarybijnoi_pedagogiki.html
2. Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник Київ, 2004. 171с. // <http://www.info-library.com.ua/books-book-69.html>
3. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 664с. – [Локк Джон. Думки про виховання. С.186-200]. [Гельвецій Клод Андріан. Про людину, її розумові здібності і її виховання. С.277–288]. [Руссо Жан-Жак. Еміль або Про виховання. С.209 - 275].
4. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва : навч. Посібник. Тернопіль, 1996. 436 с.
5. Сисоева С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 308с.

Тема 5. Розвиток школи і педагогіки у зарубіжних країнах у ХІХ ст.

План

1. Педагогічні погляди і діяльність Й.Песталоцці.
2. Розвиток філантропізму і неогуманізму у Німеччині.
3. Педагогічна система А.Дістервега.
4. Педагогічна теорія Йогана Фрідріха Гербарта.
5. Педагогічне вчення Фрідріха Фребеля.
6. Прогресивна педагогіка Росії у ХІХ- поч. ХХ ст. (Л.Толстой, П.Лесгафт, С.Шацький).

1. Педагогічні погляди і діяльність Й.Песталоцці

Й.Г.Песталоцці (1746-1827) – видатний швейцарський педагог-демократ. Народився в Цюріху у родині лікаря. Вищу освіту здобув у Каролінському колегіумі. Керував навчально-виховними закладами, де на основі дослідної роботи здійснював і розвивав свої педагогічні ідеї. У своїй садибі «Нойгоф» організував один із перших в історії дослідний навчально-виховний заклад – «Установа для бідних» (1774-1780 рр.) У 1798 р. створив і утримував притулок для сиріт у м. Станці. У період 1800-1804 рр. Песталоцці керував інститутом у Бургдорфі, який являв собою комплекс середніх шкіл – базу для підготовки учителів. 1804 року інститут переводить до м. Івердон і там керує ним до 1825 р. Робота у закладі здійснювалася на високому рівні, що принесло Песталоцці світову славу.

Свій педагогічний досвід Песталоцці теоретично узагальнив у творах «Лінгард і Гертруда» (1781-1787), «Як Гертруда вчить своїх дітей» (1801), «Лебедина пісня» (1826) та ін. На його працях значною мірою позначився вплив Руссо. Освіту та виховання Песталоцці розглядав як основний засіб перебудови суспільства на розумних і справедливих засадах. Він одним із перших серед педагогів звернувся до питання всенародної загальної освіти, оскільки головну причину поневірянь простих людей вбачав у їх неучті та невмінні раціонально вести господарство. Спрямувавши свої зусилля на покращення життя селян, Песталоцці вважав, що виховання їх дітей повинно полягати у розвитку всебічної здатності до праці та «діяльної любові один до одного».

Народна школа для Песталоцці – це насамперед трудова. У праці «Лінгард і Гертруда» зазначає, що вчитель *«дбаючи про хлопчиків, які не мають землі, старався зробити з них ремісників. У вільний час він водив хлопчиків по всіх майстернях, що були на селі, і годинами спостерігав, як кожний береться за те чи інше діло, щоб довідатись таким чином, на яку працю поставити кожного»*. Ідею поєднання навчання дітей з їх продуктивною працею Песталоцці реалізував у «Нойгофі». Підготовку дітей до праці він розглядав у тісному поєднанні з їх фізичним, моральним і розумовим розвитком.

Головним методологічним положенням у поглядах Песталоцці виступає його твердження, що моральні, розумові та фізичні сили людської природи (за його термінологією сили серця, розуму і руки) мають властивість до саморозвитку, до діяльності. Виховання ж покликане допомогти саморозвитку і

спрямувати його у потрібному напрямку, має «надати справі природи в розвитку наших здібностей і сил допомогу, яку можуть їй дати освічена любов, розвинений розум і освічене естетичне почуття людського роду». Основним у вихованні Песталоцці називає принцип природовідповідності. Властиві кожній дитині від народження задатки сил і здібностей треба розвивати, вправляючи їх у тій послідовності, яка відповідає природному порядку та законам розвитку дитини, тобто починати з найпростішого і поступово підніматися до дедалі складнішого.

Метою виховання повинен бути різнобічний і гармонійний розвиток всіх природних сил та здібностей дитини. У пошуках загального методу виховання Песталоцці розробив теорію «елементарної освіти», яка складає так званий метод Песталоцці. *«На ідею елементарної освіти слід дивитись як на ідею природовідповідного розвитку сил і здібностей людської душі та людського розуму, а також естетичних здібностей».* Спираючись на принцип природовідповідності, він виділив три найпростіші елементи, з яких повинно починатися будь-яке навчання: число (одиниця), форма (пряма лінія), слово (звук). Елементарне навчання у нього зводиться, передусім, до вміння вимірювати, рахувати і володіти мовою. Свій елементарний метод Песталоцці розповсюджує на всі сторони виховання дитини.

Песталоцці вперше диференціював змістову і розвиваючу сторони навчального процесу та сформулював ідею розвиваючого шкільного навчання. Пізніше К.Д.Ушинський назвав ідею розвиваючого навчання «великим відкриттям Песталоцці», яке назавжди залишить за ним ім'я першого народного вчителя. Песталоцці намагається здійснити навчання через розроблену ним систему спеціальних вправ. Процес навчання повинен будуватися на принципі послідовного і повного переходу від частини до цілого, від простого і легкого до більш складного і важчого.

Песталоцці розробив теорію «природного шляху пізнання». Він вважав, що у дитини процес пізнання починається з чуттєвих сприймань, які надалі переробляються свідомістю. Отже, навчання повинно спиратися на спостереження і дослідження, а основою навчання є наочність, через яку дитина шляхом спостереження отримує уявлення про світ, розвиває мислення і мову. Він розкрив роль наочності у розвитку логічного мислення дитини під час навчання. В обґрунтуванні цього принципу Песталоцці був послідовником Я.Коменського.

Виходячи із своїх загальнодидактичних положень, Песталоцці заснував методику початкового навчання. Він відкинув книжне початкове навчання, яке ґрунтувалося на запам'ятовуванні та переповіданні, і вимагав, щоб дитина з ранніх років сама вела спостереження і розвивала свої здібності. Песталоцці обстоював звуковий метод навчання грамоти, що було надзвичайно важливо у тих умовах, коли скрізь використовувався буквоскладальний метод. Для навчання дітей рахунку, вимірюванню, засвоєнню дробів, а також для написання елементів букв Песталоцці використовував квадрат. Цю ідею розвинули його послідовники, створивши так званий «арифметичний ящик», який і сьогодні використовується у деяких західних школах.

Велику увагу Песталоцці приділяв фізичному вихованню дітей. Його основою вважав природне прагнення дитини до руху. Здійснювати фізичне виховання потрібно через систему вправ, що спираються на найпростіші рухи, коли дитина ходить, бігає, їсть, п'є, піднімає тощо. Песталоцці підкреслює значення фізичного виховання не тільки для розвитку фізичних сил і можливостей дитини, але й для підготовки її до праці.

У сфері трудового виховання Песталоцці стверджував, що дитяча праця має здійснюватися тільки із врахуванням педагогічних вимог, висунув принципово нове положення: *«дитяча праця здійснює позитивний вплив на дитину лише за умови, коли ставить перед собою виховні і моральні завдання»*. Песталоцці мав намір створити «Азбуку умінь», яка б охоплювала фізичні вправи в сфері найпростіших видів трудової діяльності: бити, носити, кидати, штовхати тощо. Трудова елементарна освіта, як вважає Песталоцці, повинна допомогти молоді оволодіти основними прийомами і загальною культурою праці. Такі положення Песталоцці про трудову елементарну освіту стали передумовою виникнення теорії політехнічної освіти.

Релігійно-моральне виховання за Песталоцці полягає у вихованні гуманних почуттів до людей, дійової любові до них. Велика роль у цьому належить сім'ї, особливо важливе значення надається материнському вихованню: *«Коли мати, як християнка, молиться, читає Біблію, вірить у духа любові, яка панує в її словах, і дістає натхнення від нього, то й дитина охоче молиться разом з матір'ю її небесному отцеві, вірить у слова його любові, дух яких вона звикає пізнавати у вчинках матері вже змалечку. Так дитина під керівництвом своєї матері поступово переходить від фізичного довір'я та любові до любові і довір'я до людей, а від них – до чистого почуття істинної християнської віри та істинної християнської любові. Цим самим шляхом ідея елементарної освіти намагається зробити своєю метою прагнення з самої колоски дати суто людську основу моральному та релігійному життю дитини»*. Моральне виховання повинно вдосконалюватися і в школі. Песталоцці наполягав, щоб моральну поведінку дітей формувати не повчаннями, а шляхом вправи і вправлення. *«Людина природно розвиває своє моральне життя, любов і віру лише через діла любові та віри»*. Найпростішим моральним почуттям Песталоцці називає інстинктивно виникаючу у немовляти любов до матері. У подальшому це почуття усвідомлюється дитиною і переноситься спочатку на батька, сестер, братів, потім на вчителя і шкільних товаришів і, нарешті, на свій народ, на всіх людей.

Песталоцці був одним із перших педагогів, які досліджували проблему взаємозв'язку сім'ї і школи у вихованні дітей. Розробляючи теорію «елементарної освіти», Песталоцці намагався зробити її простою і доступною для опанування кожній матері. Він розробив завдання, зміст і методику сімейного виховання, яке, на його думку, має удосконалюватись у школі. Вважав, що мати повинна з раннього віку розвивати фізичні сили дитини, формувати у неї трудові навички, виховувати любов до людей, зацікавлювати пізнанням світу.

Запропонований Песталоцці підхід до виховання та навчання дітей ґрунтується на врахуванні індивідуальних особливостей дитини, що на той час

було нововведенням для педагогічної практики. Він вимагає від педагога вивчення та врахування на практиці індивідуальності дитини, надання їй не тільки елементарних відомостей, але й «розбудження та скріплення її духовних сил, морального і суспільного облагородження». Цим Песталоцці переосмислив соціальну роль учителя і дав зрозуміти, що для успішного виховання молоді потрібні професійно підготовлені вчителі.

2. Розвиток філантропізму і неогуманізму у Німеччині

Філантропізм (люблю людину) – педагогічна течія, що виникла наприкінці XVIII ст. у Німеччині під значним впливом ідей французького просвітництва і, передусім, ідей Руссо. Найбільш яскравими представниками цього напрямку були І.Б.Базедов, Х.Г.Зальцман, І.Г.Кампе, Е.Х.Трапп, Б.Г.Блаше та ін. Педагоги-філантропісти прагнули пов'язати школу з життям, з природою, зробити навчання таким, що приносить радість, виховувати дітей на гуманістичних засадах, формувати у них патріотичні та громадянські почуття. Проголосили принцип «Природа, школа, життя», реалізувати свої педагогічні ідеї намагались у створених навчально-виховних закладах нового типу – філантропінах. Філантропіни являли собою своєрідні школи-інтернати, що, як правило, розміщувались на лоні природи.

Засновником філантропізму став І.Б.Базедов (1724-1790). 1774 р. у місті Дессау (Німеччина) він створив перший філантропін. До цього закладу формально не заборонялось приймати всіх дітей, але фактично тут навчались переважно діти заможних батьків, оскільки навчання здійснювалось за оплату. Курс навчання був побудований так, щоб підготувати учнів у майбутньому до вступу в університет. У філантропіні було три категорії вихованців: академісти – діти знатних батьків, які готувалися до навчання в університеті; педагогісти – майбутні учителі та гувернери; фамулянти, які були слугами в учнів-багатіїв, а у майбутньому здебільшого ставали слугами в аристократичних домах. Дві останні категорії складали діти бідняків, вони утримувались за рахунок благодійництва.

Серед прогресивних аспектів роботи педагогів-філантропістів можна назвати:

1) удосконалення змісту навчання, введення реальних предметів та вивчення іноземних мов: математика, природознавство, географія, історія, філософія, логіка, а також німецька, французька, англійська, іспанська мови;

2) у процесі навчання широко застосовувались підручники та посібники, укладені за принципами Я.А.Коменського та Й.-Г.Песталоцці;

3) застосування нових прогресивних методів та форм навчання і виховання у відповідності до принципів наочності й активності; у навчальний процес вводились елементи досліджень; вивчення мов базувалось на принципах діалогічності, на відміну від поширеного тоді у школах граматики-перекладного методу; у початковому навчанні використовувалися елементи гри; широко практикувались рольові ігри, спектаклі морального змісту, розповіді про слухняність і т.д.

4) велика увага зверталася на фізичний розвиток і здоров'я дітей. У філантропінах були поширені екскурсії, прогулянки, розваги, рухливі ігри на свіжому повітрі, фізичні вправи, шкільна гімнастика.

5) удосконалення системи трудового виховання. Дітей привчали до ручної праці, а також до сільськогосподарської і ремісничої діяльності. Вони виготовляли іграшки, займались моделюванням. Саме у філантропіях вперше в історії було введено трудове навчання як навчальний предмет (Блаше).

1784 р у філантропії, відкритому поблизу м. Готи учнем Базедова Христіаном Зальцманом (1744-1811), вперше було запроваджено ідею, на якій ґрунтується сучасна зарубіжна освіта: вихованцям було надано можливість вивчати предмети за вибором.

Позитивними рисами філантропії було уважне ставлення до вихованців, прагнення враховувати вікові й індивідуальні особливості дітей, м'яка дисципліна, оригінальна система заохочень і покарань (смачні страви на обід, участь у роботі педагогічних рад, ізольована кімната тощо).

Педагоги-філантропісти стали основоположниками цілої низки важливих педагогічних ідей: шкільна гімнастика (Гутс-Мутс), трудове навчання (Блаше), дитяча література (Кампе), педагогічна освіта (Трапп) та ін.

Схожою за підходами у роботі до філантропізму була ще одна педагогічна течія кінця XVIII ст., яка сформувалась у Німеччині, – неогуманізм. Характерною рисою неогуманізму було те, що він сприяв відродженню інтересу до культури античного світу.

Завдяки активній діяльності ранніх представників цієї течії І.Геснера, І.Ернесті, К.Хейне та ін. відбулися деякі зміни у гімназійному навчанні. На відміну від класицизму вони багато уваги приділяли не тільки вивченню давніх мов, але й античній історії, грецькій філософії, літературі, римському праву тощо. У навчальні плани, крім названих вище, включались і реальні предмети, велика увага приділялась рідній мові.

До початку XIX ст. характер неогуманізму дещо змінився. Його пізніші представники А.Вольф, В.Гумбольт, І.Гердер та ін., вважаючи і далі греків ідеалом, до якого потрібно прямувати у вихованні, зосередили свою увагу на проблемі розвитку здібностей людини. Найбільш яскравим представником неогуманізму був Вільгельм Гумбольт (1767-1835) – видатний німецький філолог і прогресивний громадський діяч. Певний час працював у міністерстві внутрішніх справ Пруссії, де керував секцією культури і освіти. Він був ініціатором відкриття Берлінського університету у 1809 році. Багато зробив для реформи гімназійної освіти, розширив навчальний план класичної гімназії, посилив викладання історії, математики, природознавства. Гумбольт ввів обов'язковий екзамен на право викладання у середніх навчальних закладах. Висловив думку про необхідність створення єдиної шкільної системи.

Діяльність неогуманістів відіграла позитивну роль у розвитку педагогіки і школи XVIII – XIX ст. Їх заслугою була зміна характеру освіти, відродження ідеї всебічного розвитку людини, організація підготовки вчителів в університетах.

3. Педагогічна система А.Дістервега

А.Дістервег (1790-1866) – видатний німецький педагог-демократ, один із найбільш відомих послідовників Песталоцці. Народився у німецькому місті Зіген в сім'ї чиновника-юриста, навчався у Герборнському, а потім у Тюбінгенському університетах, здобувши там вчений ступінь доктора

філософії. Працював домашнім учителем, викладав у середніх школах Вормса, Франкфурта-на-Майні, у період з 1819 до 1847 року був директором учительських семінарій у Мерсі та Берліні (викладав педагогіку, математику, німецьку мову). Дістервега ще за життя називали «вчителем німецьких учителів». Він прагнув до об'єднання німецького вчительства, 1848 року був обраний головою «Всезагальної вчительської спілки», а пізніше – представником до пруської Палати депутатів.

З 1827 р. Дістервег видавав журнал «Рейнські листки для виховання і навчання», де опублікував понад 400 статей, а з 1851 р. також випускає журнал «Педагогічний щорічник». У своїх статтях особливу увагу приділяв проблемам народної школи. Він уклав понад 20 підручників для учнів, декілька посібників для вчителів, серед яких найбільш відомим є «Посібник до освіти німецьких учителів» (1835).

Дістервег виступив на захист ідеї загальнолюдського виховання. У людей необхідно виховувати водночас любов до всього людства і до свого народу. Як і Песталоцці, Дістервег вважав, що людська природа проявляє себе у задатках. Але, на відміну від свого попередника, він писав, що цим *«задаткам дана лише можливість до розвитку й освіти»*. Основну мету виховання він вбачав *«у гармонійному розвитку всіх можливих задатків людини для служіння істині, красі і добру»*. Досягнення цієї мети, на думку Дістервега, відбувається через самодіяльність.

Дістервег вважав, що правильно і розумно організоване виховання повинно здійснюватися з урахуванням трьох принципів: природовідповідності, культуровідповідності та самодіяльності.

Принцип природовідповідності виховання розглядав як головний і пояснював його як необхідність здійснювати виховання у строгій відповідності до природного розвитку дитини з урахуванням її вікових та індивідуальних особливостей. *«Навчання повинно узгоджуватися з людською природою і законами її розвитку. Це головний, вищий закон всякого навчання»*.

Принцип культуровідповідності означає, що природовідповідне виховання треба узгоджувати ще й з конкретними соціально-історичними умовами життя дитини, з духовним життям суспільства. *«У вихованні необхідно брати до уваги умови місця і часу, в яких народилася людина або в яких їй доведеться жити, одним словом, всю сучасну культуру в широкому і всеоб'ємному розумінні слова, особливо культуру країни, яка є батьківщиною учня»*.

Принцип самодіяльності полягає у необхідності розвитку дитячої творчої активності, ініціативності, що передбачає вільне самовизначення особистості, сприяє розвитку всіх задатків дитини. *«Справжній вихователь добивається природовідповідної гармонійної освіти свого вихованця, а саме: розвитку (розкриття) його внутрішніх сил шляхом збудження, а не накопичення навчального матеріалу; органічної, а не механічної; багатогранної, а не однобічної освіти! Тому він досягає не тільки індивідуальної, але і громадської, не тільки загальнолюдської, але також і національної, одним словом істинної освіти!»*

У «Посібнику для освіти німецьких вчителів» Дістервег визначив систему дидактичних принципів та правил. Великого значення у навчанні надавав

наочності, що виражено у сформульованих ним правилах йти у навчанні від чуттєвого сприймання до понять, від одиничного до загального, від конкретного до абстрактного. Принцип наочності тісно пов'язаний у нього з послідовністю і неперервністю навчання. Ця вимога відображена у правилах послідовності навчання від близького до далекого, від простого до складного, від легкого до важкого, від відомого до невідомого. Щоб знання учнів були ґрунтовними, Дістервег радить частіше звертатися до вже вивченого і його повторення. Значну увагу він також приділяє свідомому навчанню. Показником такого навчання є здатність учнів ясно і чітко викладати суть питання, тому педагог ставить високі вимоги до мовлення школярів: *«Примушуй учня більше говорити, ніж слухати, правильно усно викладати навчальний матеріал! Слідкуй завжди за доброю вимовою, чітким наголосом, ясним викладом і логічною побудовою мови!»*.

Успішне навчання, на думку Дістервега, має виховуючий характер: не тільки розвиває розумові сили дитини, але й впливає на формування особистості: її волі, почуттів, поведінки.

Спираючись на ці принципи, Дістервег створив дидактику розвиваючого навчання, утверджуючи започатковану Песталоцці ідею розвиваючого навчання. Адже головним завданням навчання, за Дістервегом, є розвиток розумових сил і здібностей дітей. Він запропонував і обґрунтував розвиваючий (елементарний) метод навчання, який орієнтований на активність і самостійність учнів. Застосовуючи такий метод, педагог веде заняття у діалогічній формі, коли запитання ставить як вчитель, так і учні. За допомогою такого методу учні вчаться вільно мислити. Щоб навчання було захоплюючим і цікавим для учнів, вчителю, як вважає Дістервег, необхідно виявляти різноманітність у доборі методів і форм роботи, у манері викладу : *«Перш ніж дитина навчиться писати найпростішу букву, вона повинна її написати тисячу разів. Подумайте, вчителі, що для цього потрібно! Тому потурбуйтеся про різноманітність, зміни і переміни! Але набагато важливіше жвавість, рухливість, бадьорість вчителя, його природна любов до викладання і до занять з дітьми, його радість навіть при незначних успіхах і т.д. Ми бачили, що мистецтво навчання полягає не в умінні повідомляти, але в умінні збуджувати, будити, оживляти. А як же можна збуджувати без збудження, пробуджувати дрімаюче без самодіяльності, оживляти без життя? Тільки життя породжує життя. Тому засвоюй якомога більше бадьорої живинки...»*

У справі навчання і виховання керівну і вирішальну роль відводить вчителю. Дістервег популяризував вчительську професію і визначив низку вимог до особи вчителя, серед яких: досконало знати навчальний предмет, любити свою професію і дітей; бути рішучим, енергійним, мати тверду волю і характер, вести дітей вперед, не відступаючи від своїх принципів; мати громадянську мужність і свої власні переконання; ніколи не зупинятись – весь час займатись самоосвітою; бути носієм високих моральних якостей і завжди бути прикладом для своїх вихованців: *«Покажи мені своїх учнів, і я побачу тебе»*.

4. Педагогічна теорія Йогана Фрідріха Гербарта

Й.Ф.Гербарт (1776-1841) – німецький філософ, психолог і педагог. Народився в сім'ї чиновника-юриста. Здобув університетську освіту. Працював на посаді професора в Геттінгенському та Кенінгсбергському університетах, де читав лекції з філософії, психології та педагогіки. Педагогічні ідеї Гербарт висвітлив у працях «Загальна педагогіка, виведена з мети виховання», «Нариси лекцій з педагогіки» та ін.

Герберт виступав за наукову самостійність педагогіки. Він критикував тих, хто будував педагогіку лише з досвіду, а також і тих, хто виводив її з філософських систем. Вважаючи, що для успішної педагогічної роботи необхідно попередньо оволодіти педагогічною теорією, Гербарт розробив систему педагогічної науки на основі психології та етики.

У справі виховання Гербарт ставить перед школою цілі: можливі – підготовка майбутніх дорослих людей у галузі певної спеціальності, і необхідні – підготовка їх до роботи в будь-якій галузі діяльності. У цілому треба прагнути до виховання «доброчесної» людини.

Загальна мета виховання, за Гербартом, повинна полягати у досягненні гармонії волі з етичними ідеями та в розвитку багатостороннього інтересу. *«Отже, потурбуватись про те, щоб ідеї справедливості й добра у всій своїй визначеності і чистоті виступали дійсним предметом волі, щоб в залежності від них визначався внутрішній, реальний зміст характеру, внутрішнє ядро особистості з усуненням будь-якого свавілля, ось це, а не щось менше виступає істинною ціллю морального виховання».* Процес виховання він ділить на три складові: керування дітьми, виховуюче навчання і моральне виховання.

Система морального виховання дітей у Гербарта базується на п'яти моральних ідеях: ідея внутрішньої волі (усунення “внутрішнього розладу“), ідея вдосконалювання (поєднання сили і енергії волі та забезпечення “внутрішньої гармонії“), ідея приязні (погодження волі однієї людини з волею інших), ідея права (розв'язування конфліктів між волею людей), ідея справедливості (визначення нагороди чи покарання тому, хто цього заслужив). Щоб моральне виховання дало бажані наслідки, Гербарт пропонує застосовувати засоби керування дітьми.

Систему керування дітьми Гербарт ґрунтував на власній ідеї про те, що дитині природно притаманна *«дика пустотливість»*, тому вона порушує встановлені у школі порядки, проявляє недисциплінованість. У системі виховання Гербарт пропонував такі засоби, як погроза, нагляд, наказ, заборона, фізичні покарання, допоміжними засобами вважав авторитет і любов вихователя.

Гербарт висунув ідею виховуючого навчання. *«Педагогіка – це наука, необхідна для вихователя особисто. Але, окрім того, він повинен знати науки, які буде передавати вихованцю. І я тепер же признаюся, що не уявляю собі виховання без викладання, яке б не було виховуючим».* Процес виховуючого навчання ґрунтував на розвитку шести видів багатостороннього інтересу: емпіричний (до навколишнього світу), спекулятивний (до пізнання речей і явищ), естетичний (до прекрасного), симпатичний (до близьких), соціальний (до всіх людей), релігійний (до служіння «найвищому духові»). Перші три види

інтересу повинні задовольнятися вивченням предметів природничо-математичного циклу, а інші три – гуманітарних дисциплін.

У другій пол. XIX ст. популярним було вчення Гербарта про чотири ступені навчання: виразність, асоціація, система, метод. Ці ступені повинні мати місце на кожному уроці, незалежно від його змісту та віку учнів. На першому ступені (виразність) здійснюється початкове ознайомлення учнів з новим матеріалом з широким використанням наочності; на другому ступені (асоціація) у процесі вільної бесіди відбувається встановлення зв'язків нових уявлень з попередніми; третій ступінь (система) характеризується зв'язним викладенням нового матеріалу з виділенням основних положень, з виведенням правил і формулюванням законів; на четвертому ступені (метод) в учнів у процесі виконання вправ виробляється навичка використання набутих знань на практиці.

Герbart розробив теорію видів навчання: описового (виявити досвід учня і розширити його через наочність, розповідь та заучування матеріалу), аналітичного (розподіл матеріалу на складові частини, систематизація матеріалу в уяві учнів), синтетичного (узагальнення вже відомого матеріалу, зведення його до системи).

Педагогічні ідеї Гербарта мали значний вплив на розвиток педагогіки, вони поширились у другій пол. XIX- поч. XX ст. у всіх країнах Західної Європи. Герbart мав багато послідовників, які розвинули й оформили його ідеї у окремих педагогічних напрям – гербертіанство.

5. Педагогічне вчення Фрідріха Фребеля

Ф.Фребель (1782-1852) – німецький педагог, теоретик дошкільного виховання. Народився він у Тюрінгії в сім'ї пастора. Початкову освіту здобував вдома. 15-літнім юнаком працював три роки у лісника, у цей час сумлінно вивчав різноманітні твори з природознавства і математики, пізніше відвідував лекції в Ієнському університеті.

1805 р. Фребель працював у Песталоцці в Івердоні, щиро захоплюючись його педагогічними ідеями. Пізніше Фребель сам намагався організувати школи за системою Песталоцці. Однак, невдачі змусили його переїхати до Швейцарії, де він продовжував свою роботу. 1836 р. Фребель повернувся в Тюрінгію, де 1837 р. Фребель відкрив «Заклад для ігор і занять дітей молодшого шкільного віку», на основі роботи якого педагог розробив свою систему дошкільного виховання, яка здобула неабияку популярність і поширилась згодом у різних країнах світу.

Фребель враховував природні особливості дітей молодшого віку (рухливість, безпосередність, допитливість, прагнення до наслідування і т.п.). Вважав, що для задоволення потреб дитини у діяльності та спілкуванні з іншими дітьми необхідно організувати заняття у товаристві її ровесників, якому 1840 року дав поетичну назву «дитячий сад». Основна мета дитячого саду – сприяти розвитку природних особливостей дитини: дитина – рослина, яка розвивається (звідси і назва закладу).

Фребель пропагував створення дитячих садів, готував для них виховательок. Він розробив своєрідну методику роботи дитячих садів, поклавши в основу розвиток органів чуттів, руху і мовлення дітей шляхом ігор,

систематичних вправ. Педагог підкреслював велике освітнє та виховнє значення гри у процесі дошкільного виховання дітей, однак він занадто регламентував діяльність дітей, обмежуючи при цьому їх вільну творчість.

6. Прогресивна педагогіка Росії у XIX - поч. XX ст. (Л.Толстой, П.Лесгафт)

Лев Миколайович Толстой (1828-1910) – видатний російський письменник, педагог. Народився у сім'ї графа в садибі «Ясна Поляна», навчався у Казанському університеті. Толстой був глибоко віруючою людиною. Виступаючи проти революційного переустрою суспільства, він мріяв про мирне самовдосконалення людей.

Толстой був виразником інтересів патріархального селянства, протягом свого життя Толстой активно займався теоретичними та практичними проблемами виховання селянських дітей. Педагогічні погляди відобразив у своїх статтях «Загальний нарис характеру Яснополянської школи 1862 р.», «Про народну освіту», «Про методи навчання грамоти», «Проект загального плану організації народних училищ», «Про виховання» та ін.

1859 р. він на власні кошти відкрив у Ясній Полянї школу для дітей кріпосних селян, де намагався навчити їх елементам грамоти, лічби й закону божому.

У період 1860-1861 рр. Толстой побував за кордоном (Німеччина, Франція, Швейцарія, Італія, Англія, Бельгія) з метою вивчення зарубіжного педагогічного досвіду. Повернувшись додому, він 1861 р. відновив роботу Яснополянської школи. Для висвітлення досвіду роботи цієї школи, а також своїх педагогічних поглядів Толстой 1862 р. видавав журнал «Ясна Поляна», у якому також друкувались твори дітей та проводились конкурси дитячих казок.

У цей період Толстой обстоював ідею вільного виховання, взявши за основний педагогічний критерій свободу дитини. Толстой ідеалізує природу дитини. *«Школярі люди, хоч і маленькі, але люди»*. У центр уваги Толстой ставить не цілі та завдання школи, а особистість дитини і задоволення у всьому її інтересів. Цим треба керуватися і при виборі методу навчання, який повинен бути спрямованим на розвиток активності, самостійності, здібностей дитини.

На цих же засадах реорганізував Яснополянську школу, роботу якої описав у статті «Загальний нарис характеру Яснополянської школи 1862 р.» У Яснополянській школі щорічно навчалось 40-50 дітей. У день проводилось 5-6 занять – вранішні і після обіду. Заняття будувались на основі вільних бесід вчителя і учнів. Зміст навчання визначався інтересами дітей. Вивчали 12 предметів: читання, письмо, каліграфія, граматики, історія (священна і російська), малювання, креслення, співи, математика, природознавство, закон божий. Сам Толстой викладав математику та історію. Школа була безкоштовною. Було запроваджено вільне відвідування школи, відсутні домашні завдання. Не було певного плану і розкладу занять. План складався на тиждень, але не завжди виконувався.

Робота Яснополянської школи стала широко відомою. Це викликало опір з боку місцевих поміщиків. 1862 р. після обшуку школи, який зробили жандарми у час відсутності Толстого, він, на знак протесту, її закрити, залишивши на довгий час педагогічну діяльність.

У 1870-х роках Толстой знову повернувся до педагогічної діяльності і активно зайнявся методичною роботою. 1871 р. знову відкрив школу у Ясній Полянї, де разом із дружиною навчав селянських дітей. Тут навчались також його діти.

1872 р. він видав «Азбуку», 1875 р. видав «Нову азбуку», яка стала дуже популярною і до кінця ХІХ ст. витримала 30 видань. 1875 р. він також видав чотири «Книги для читання», куди помістив свої оповідання для дітей.

Толстой намагався довести переваги буквоскладального методу навчання грамоти, що, зокрема, відобразив у статті «Про народну освіту» (1874 р.).

У середині 1870-х років Толстой відходить від педагогічної діяльності і повертається до неї наприкінці свого життя. В останні роки життя він переосмислив свої погляди і на перший план висуває проблеми релігійного виховання. Виступає з релігійно-філософських позицій *«непротилежності злу насильством»*. Виховання вважав *«великою справою»*. *«Ця справа найважливіша у світі, тому що все те, чого ми бажаємо, може здійснитися тільки у наступних поколіннях»* («Про виховання», 1909 р.).

Якщо раніше Толстой розділяв навчання та виховання, то тепер прийшов до висновку, що вони нероздільні. Він писав, що *«неможливо виховувати, не передаючи знань, будь-яке ж знання діє виховуюче»*. Толстой високо цінував наочність у навчанні, закликав вивчати предмети і явища у природних умовах. В учнів треба розвивати спостережливість, для цього проводити екскурсії в поле, в ліс, де діти можуть спостерігати за життям тварин і рослин.

Для розвитку творчості дітей Толстой пропонує самостійні роботи, наприклад написання творів на різні теми. У своїй діяльності він використовував написання учнями колективного твору, складання ними казок тощо. У Яснополянській школі учні проводили досліди й експерименти з природознавства. Толстой вважав, що немає універсального методу навчання. При підборі методу вчитель повинен керуватися інтересами дітей. Школа, на думку Толстого, повинна бути педагогічною лабораторією, де вчитель має проявляти творчість і сам шукати кращих методів. Серед методів навчання велике значення надавав живому слову вчителя. Він розробив методику шкільної бесіди, розповіді.

Петро Францович Лесгафт (1837-1909) – видатний вчений у сфері анатомії та фізіології, лікар, основоположник системи фізичного виховання у Росії. 1861 року закінчив Медико-хірургічну академію у Петербурзі. 1893 р. Лесгафт відкрив біологічну лабораторію, яка 1918 р. була реорганізована в Природничо-науковий інститут ім. П.Ф.Лесгафта. 1896 р. при лабораторії відкрив Вищі курси вихователок і керівників фізичного виховання, які 1905 р. реорганізовано у Вищу Вільну школу. На базі цього закладу у радянський період було створено Ленінградський інститут фізичної освіти (тепер інститут фізкультури і спорту ім. П.Ф.Лесгафта).

Серед багатьох наукових праць Лесгафта частина присвячена педагогічним проблемам, серед яких: «Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку», «Про ігри та фізичне виховання в школах», «Сімейне виховання дітей і його значення» та ін.

На думку Лесгафта, виховання разом із соціальним середовищем відіграє вирішальну роль у формуванні особистості дитини. Виступав проти теорій спадковості. Мета освіти та виховання, як вважав педагог, повинна полягати у забезпеченні гармонійного розвитку людини (фізичне, розумове, моральне, естетичне і трудове виховання).

Особливо цінною є розроблена ним система фізичного виховання. Фізичне виховання дітей і молоді розумів досить широко – як фізичну освіту і культуру. У ньому Лесгафт бачив невід’ємну складову всебічного розвитку людини, що знаходиться у тісному зв’язку з розумовим і моральним розвитком. Система фізичних вправ має бути природною і охоплювати всі групи суглобів і м’язів. Він вимагав враховувати у процесі фізичного виховання анатомо-фізіологічні і психологічні особливості дітей. Багато зробив для розробки теоретичних питань анатомії та фізіології людини і застосування їх у фізичному вихованні (архітектоніка кісток і їх взаємозв’язок, розвиток суглобів, значення нервової системи тощо).

Значну увагу Лесгафт приділяв проблемам сімейного виховання дітей. У сім’ї, на його думку, слід з повагою ставитись до особистості дитини, визнавати за нею право на вільну розумну діяльність. Серед основних принципів сімейного виховання зазначав такі: дотримання дітьми правил гігієни, поєднання слова й діла у поведінці дітей і дорослих, розумна організація дитячих ігор, правильні взаємовідносини між батьком і матір’ю, між батьками і дітьми та ін. Великого значення Лесгафт надавав розвитку жіночої освіти, вимагав широкої наукової освіти для жінок, їх всебічного розвитку, оскільки це важливо насамперед для жінки-матері.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте життєвий та творчий шлях Й.-Г.Песталоцці.
2. Назвіть найважливіші праці Й.-Г.Песталоцці.
3. Сформулюйте мету та завдання виховання за Й.-Г.Песталоцці?
4. Розкрийте погляди Й.-Г.Песталоцці на проблеми: а) розумового; б) релігійно-морального; в) фізичного; г) трудового виховання.
5. Яка роль у житті суспільства, на думку Й.-Г.Песталоцці, відводиться освіті?
6. У чому суть принципу природовідповідності виховання у педагогічній концепції Й.-Г.Песталоцці?
7. Розкрийте суть теорії «елементарної освіти» за Й.-Г.Песталоцці.
8. У чому суть ідеї розвиваючого навчання за Й.-Г.Песталоцці.
9. Розкрийте суть теорії «природного шляху пізнання» Й.-Г.Песталоцці.
10. Сформулюйте основні положення методики початкового навчання Й.-Г.Песталоцці.
11. Які дидактичні принципи у своєму вченні обґрунтував Й.-Г.Песталоцці?
12. Які функції, на думку Й.-Г.Песталоцці, повинен реалізовувати вчитель у своїй професійній діяльності?
13. Які ідеї реформування освіти висунули наприкінці XVIII ст. педагоги-філантропісти?
14. Охарактеризуйте діяльність шкіл-філантропін.

15. Які можете виокремити прогресивні аспекти роботи педагогів-філантропістів?
16. Які ідеї реформування освіти висунули педагоги-неогуманісти наприкінці XVIII та на початку XIX ст?
17. Чому Дістервега називають «вчителем німецьких учителів»?
18. Які педагогічні праці належать перу Дістервега?
19. Як тлумачить Дістервег основну мету виховання?
20. Які, на думку Дістервега, принципи лежать в основі виховання.
21. Прокоментуйте вислів Дістервега: «Примушуй учня більше говорити, ніж слухати».
22. Які дидактичні принципи та правила обґрунтовує Дістервег у «Посібнику для освіти німецьких вчителів»?
23. Охарактеризуйте розвиваючий (елементарний) метод навчання Дістервега.
24. Які вимоги до особи вчителя визначив Дістервег? Прокоментуйте його вислів: «Покажи мені своїх учнів, і я побачу тебе».
25. Назвіть педагогічні праці Йогана Фрідріха Гербарта.
26. Як визначає Герbart мету виховання?
27. Які ідеї, на думку Йогана Фрідріха Гербарта, лежать в основі морального виховання.
28. Які засоби та методи виховання рекомендує використовувати Герbart?
29. У чому суть вчення Гербарта про чотири ступені навчання.
30. Які види навчання виокремив Герbart.
31. У своїй праці «Дитячий садок» Ф.В.Фребель висловлює думку про створення дошкільних закладів для виховання дітей, асоціативно називає їх «дитячими садками» («Kindergarten»), дітей – «рослинами», а себе – «садівником». Чи вважаєте ви вдалим вибір саме такої назви для дошкільної установи?
32. У чому полягає сутність «дарів Фребеля»? Чи використовують їх у дошкільній освіті на сучасному етапі?
33. Який вплив мали ідеї Ф.В.Фребеля на розвиток дошкільного виховання в Україні?
34. Які педагогічні праці належать перу Л.Толстого?
35. Які підручники для початкової школи уклали Л.Толстой?
36. Розкрийте особливості педагогічної концепції Л.Толстого.
37. Назвіть педагогічні праці П.Лесгафта.
38. Як визначав мету освіти П.Лесгафт?
39. Які ідеї лежать в основі розробленої П.Лесгафтом системи фізичного виховання?
40. Охарактеризуйте виокремлені П.Лесгафтом принципи сімейного виховання.

Рекоменована література

1. Зайченко І.В. Історія педагогіки. Книга 1. Історія зарубіжної педагогіки: Навчальний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 624 с. // http://megalib.com.ua/book/9_Istoriya_pedagogiki_Kniga_I_Istoriya_zaryubijnoi_pedagogiki.html

2. Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник Київ, 2004. 171с. // <http://www.info-library.com.ua/books-book-69.html>
3. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 664с. [Песталоцці Йоганн. Лінгард і Гертруда. С.290-300].
[Герберт Йоганн. Загальна педагогіка, виведена з цілей виховання. С.336-358].
[Герберт Йоганн. Перші лекції з педагогіки. С.326-335].
[Дістервег Адольф. Посібник для освіти німецьких вчителів].
4. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва : навч. Посібник. Тернопіль, 1996. 436 с.
5. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 308с.

Тема 6. Реформаторська педагогіка зарубіжних країн у кінці ХІХ – ХХ ст.

План

1. Нові тенденції у педагогічній теорії та практиці зарубіжних країн у кінці ХІХ – початку ХХ ст.
2. Характеристика основних наукових напрямків у зарубіжній реформаторській педагогіці кінця ХІХ – ХХ ст.

1. Нові тенденції у педагогічній теорії та практиці зарубіжних країн у кінці ХІХ – початку ХХ ст.

На кінець ХІХ ст. у провідних західноєвропейських країнах з усією гостротою виявилась невідповідність традиційної педагогіки і нових суспільно-економічних умов. Необхідні були нові підходи до теорії та практики освітньої і виховної справи, що обумовлювалось передусім, стрімким розвитком виробництва, прогресом науки і техніки.

Перед школою ставляться нові вимоги. Для підприємств, оснащених найновішою технікою, потрібні були робітники нового типу. Прогрес науки і техніки з його тенденцією «одухотворення машинної праці» вимагав від працівників високого рівня знань. У виробництві збільшується попит на всебічно розвинутого, самостійного, ініціативного, мислячого і винахідливого працівника. Традиційна ж школа, яка за своєю суттю була школою учіння, орієнтувалась на виховання слухняних і виконавських працівників. Загальноосвітні знання, що давались такою школою, були вкрай обмеженими і догматичними. Методи навчання і виховання не сприяли розвитку у дітей активності, самостійності мислення. Школа не виконувала завдань підготовки учнів до життя, зокрема навіть не забезпечувала ознайомлення з різними видами трудової діяльності людей, відсутнім був і показ практичного застосування одержаних у школі знань, умінь і навичок.

На рубежі ХІХ-ХХ ст. школа у провідних країнах Заходу переживає кардинальні зміни. Цей період можна назвати періодом шкільних реформ. Вже з другої половини ХІХ ст. школа і народна освіта починають вважатися справою державної ваги. У цей час відбувається процес становлення державних

систем загальної освіти. Різко збільшується кількість шкіл і учнів. Школи, і в першу чергу початкові, стають державними і безкоштовними.

У деяких країнах запроваджується обов'язкове навчання (Німеччина – 1751; Франція – 1879-1881; Англія – 1870; США у різних штатах по-різному починаючи з 1870; Японія – 1872). З кінця XIX ст. у більшості розвинених зарубіжних країн навчання у школах стає спільним для хлопців і дівчат.

У якості альтернативи традиціоналізму у педагогіці з'являються нові реформаторські ідеї (вільне виховання, трудова школа, експериментальна педагогіка, педагогіка прагматизму і т.д.).

Серед характерних особливостей реформаторської педагогіки було підвищення уваги до особистості дитини, активізація діяльності учнів, врахування у процесі навчання і виховання вікових та індивідуальних особливостей дітей, підсилення виховної функції школи, поєднання у змісті навчання теорії формальної та матеріальної освіти, створення умов для загального розвитку дітей і вироблення в них уміння спостерігати факти та робити узагальнення, самостійно набувати знання. Одержали нове трактування методи навчання, які раніше розглядалися як засоби передачі знань чи сукупність форм і прийомів викладання. Нові ж дидактичні концепції пояснювали їх як шлях учня до знань через роботу власної думки. На зміну пасивним пропонувались активні методи навчання.

Завдяки педагогам-реформаторам з'являються також нові галузі педагогічних знань, серед яких: порівняльна педагогіка, педологія, соціальна педагогіка, характерологія, педагогіка виховання, профорієнтація тощо.

2. Характеристика основних наукових напрямків у зарубіжній реформаторській педагогіці кінця XIX – XX ст.

Педагогіка «вільного виховання»

«Педагогіка вільного виховання» – одна з найбільш загальних концепцій реформаторської педагогіки. Елементи цієї концепції проникають практично в усі інші педагогічні напрямки. Своїм ідейним джерелом її представники вважають ідеї Руссо та Дістервега про природовідповідність виховання. Своєрідним девізом «педагогіки вільного виховання» став німецький вислів: «Все для дитини, що навколо дитини». Кредо цього напрямку пояснив американський педагог і філософ Д.Дьюї: «Відбувається зміщення центрів тяжіння. Дитина стає сонцем, навколо якого обертається виховання».

Серед яскравих представників «вільного виховання» були Генріх Шаррельман та Марія Монтессорі. Засновником цього напрямку у педагогіці стала шведська письменниця і педагог Еленн Кей. У цілому представники «вільного виховання» виступали проти педагогічних традицій, які обмежували свободу та ініціативу дитини. Натомість вони пропонували створювати для дітей такі умови, які б сприяли самовихованню.

Е.Кей (1849-1926) – шведська письменниця і педагог, яка висунула ідею самонавчання і самовиховання дітей. На її думку, дітей не треба виховувати спеціально, а дати їм можливість спокійно і поступово виховуватись і розвивати свої здібності самим. А вихователь повинен допомагати цьому, не нав'язуючи своїх думок і вимог. В основі навчання і виховання мають бути лише інтереси дитини, її самостійність.

Г. Шаррельман (1871-1940) – німецький педагог, який поставив перед школою завдання розвивати у кожній дитині її творчі здібності, давати вихід дитячій фантазії через самостійний розвиток. У навчанні провідну роль відводив «переживанням» дітей та накопиченню ними особистого досвіду.

Марія Монтессорі (1870-1952) – італійський педагог і лікар, перша в Італії жінка-науковець. Вона обіймала посаду професора антропології та гігієни у Вищій жіночій школі і в Римському університеті, працювала у психіатричній клініці з розумово відсталими дітьми. Монтессорі вважала, що дитина за своєю природою здатна до самостійного розвитку та навчання. Завдання ж виховання – створити таке оточення, яке б давало дітям необхідні умови і поштовх для самовиховання. В основу вільного виховання вона ставить принцип свободи, протиставляючи йому існуючу у тогочасних школах систему погроз. Монтессорі ставить вимогу вивчення фізіологічних та психологічних особливостей дитини, яку потрібно виховувати. Вона вперше в історії педагогіки у практику шкіл запровадила систематичні антропологічні обстеження дітей. Школи, на її думку, повинні бути лабораторіями, де вивчається психічна діяльність дітей. Проголосивши принципи самовиховання і самонавчання, Монтессорі реалізовувала їх на практиці, створюючи школи за своєю системою.

Теоретичні та практичні основи вальдорфської педагогіки були розроблені австрійським філософом та педагогом Рудольфом Штайнером (1861-1925). Перша вальдорфська школа була заснована ним разом із директором і співвласником фабрики "Вальдорф-Асторія" у м. Штутгарті Емілем Мольтом у 1919 році. З приводу цього того ж року Штайнер писав: «Наша мета - пробудити в зростаючій людині ті сили і здібності, які будуть їй потрібні до кінця життя, щоб працювати компетентно для сучасного суспільства і мати достатньо засобів до існування».

Принципи діяльності вальдорфської школи передбачають: 1) виховання в душі свободи, що веде дитину до вільного і глибокого самопізнання, комплексного розвитку внутрішніх сил, самовизначення в житті; 2) цілісність формування особистості – єдність її тілесної, душевної і духовної сторін; 3) врахування особливостей вікових циклів розвитку, добових біоритмів; 4) опору на авторитет вихователя, батьків, духовного ідеалу. Вальдорфська педагогіка передбачає цілісний розвиток особистості учня відповідно до його внутрішніх задатків та спрямованості, а не прискорений розвиток одних функцій за рахунок інших.

Експериментальна педагогіка. Педологія

На рубежі XIX – XX ст. у окремих європейських країнах (Німеччина, Англія, Франція і ін.) та у США створюються лабораторії – спеціальні центри психологічних і педагогічних досліджень. Появою таких центрів ознаменувалось виникнення нового напрямку – експериментальної педагогіки. Активну педагогічно-експериментальну роботу здійснювали у Німеччині – В.А.Лай, Е.Мейман, у Франції – А.Біне, у США – Е.Торндайк.

Німецький педагог і психолог Ернст Мейман (1862-1915) у праці «Лекції з експериментальної педагогіки» стверджував, що вся попередня педагогіка мала абстрактний і нормативний характер і не давала наукового обґрунтування

процесу навчання і виховання. Для різнобічної роботи з дитиною Е.Мейман вказував на необхідність цілісного синтезованого знання про неї і про способи її підготовки до життя. Таке знання, як він стверджував, можливо отримати синтезувавши дані різних наук про людину: анатомії, фізіології, психології, патопсихології та ін.

На базі експериментальної педагогіки у кінці ХІХ ст. у США виникла педологія – наука, що спиралася на визнання фаталістичної зумовленості біологічних і соціальних чинників, вплив яких вважався незмінним у формуванні особистості. Її основоположником вважають американського психолога Е.Торндайка, який заснував першу педологічну лабораторію. Основним способом вивчення дітей для педологів виступали тестові випробування на визначення коефіцієнту інтелекту ІQ . Цей коефіцієнт запровадив австрійський психолог Вільям Штерн з метою виявлення співвідношення розумового віку людини до її хронологічного віку. У свою чергу французький психолог Альфред Біне розробив метричну шкалу, за якою в експериментальних умовах оцінювався розумовий вік.

Заслугою педагогів-експериментаторів є те, що вони намагались знайти ефективні методи і засоби навчання учнів, виявити закономірності їх фізичного і розумового розвитку на різних вікових етапах, вивчити розвиток психічних якостей і процесів.

Серед найголовніших недоліків у діяльності експериментаторів виокремлюють такі: 1) наявність «кабінетних експериментів», які проводились у штучних лабораторних умовах у відриві від соціальних умов і педагогічної практики; 2) хоч експериментаторами і, особливо, педологами було запропоновано цілий арсенал методів психолого-педагогічних досліджень, але частіше їх діяльність зводилась до використання тестів на визначення розумового розвитку дітей. Негативним було й те, що методологічною основою такого тестування у окремих країнах (США, Англія) виявилась теорія вроджених здібностей.

Педагогіка прагматизму

Педагогіка прагматизму (із грецької мови – pragma – дія) виникла як локальний педагогічний напрям у США і Англії. Її засновником виявився американський філософ і педагог Джон Дьюї (1859-1952). Суть прагматизму – істинне все те, що приносить користь. Значимість користі оцінюється почуттям власного задоволення. Дьюї – прихильник ідеї «вроджених здібностей», які передаються за спадковістю. Він висунув теорію спадковості: сукупність розумових і фізичних властивостей певного індивіда є досягненням всієї раси і передається за спадковістю. Отже, виховання повинно спиратись на спадковість і виходити з інстинктів і практичного досвіду дитини. Власне виховання повинно виступати як безперервне розширення цього досвіду.

Дьюї висунув ідею трудової школи і зв'язку школи з життям. У центр шкільної справи він ставить не систематичне навчання, а особистий досвід, практику учнів. Така практика і досвід, на його думку, здобуваються, передусім, через ручну працю, трудове навчання. Саме ручна праця, згідно з концепцією прагматизму, – це той шлях, яким повинні пройти діти через усі етапи еволюції людини. Оскільки у житті є багато видів праці, діти повинні

познайомитись з якомога більшою їх кількістю. Слід зазначити, що трудове навчання Дьюї розглядав як елемент загальної освіти, а не професійної.

Педагогіка прагматизму педоцентрична. Центральною фігурою у процесі навчання є дитина. Зміст навчання будується строго виходячи з інтересів дитини (наприклад, в Англії і особливо у США навчальним планом передбачається мінімальна кількість обов'язкових для вивчення предметів і біля 100 предметів за вибором). Учитель за таких умов виступає як консультант, а не керівник. Школа, згідно з концепцією Дьюї, повинна служити класовому примиренню, через навчання і виховання пом'якшувати станові протиріччя.

Педагогіка «громадянського виховання» і «трудової школи»

Цей напрям користувався популярністю у Німеччині й інших країнах на початку ХХ ст. Його засновником виступив Георг Кершенштейнер (1854-1932) – німецький педагог, який керував впродовж певного часу справою освіти у Мюнхені, а свої ідеї він виклав у праці «Професійне виховання німецького юнацтва».

Кершенштейнера хвилювала дестабілізація, яка виникала у німецькому суспільстві через наростаючі робітничі рухи. На його думку, необхідно застосувати таке виховання, яке б навіювало учням «розуміння завдань держави, усвідомлення громадянського обов'язку і любов до батьківщини». Кожен громадянин має служити державі у міру своїх здібностей. Погляди Кершенштейнера на «громадянське виховання» були тісно пов'язані з його теорією «трудової школи». У кінці ХІХ – початку ХХ ст. економіка Німеччини швидко розвивалась, що вимагало підготовки технічно грамотних працівників. Тому Кершенштейнер виступав за систему освіти і виховання, яка б забезпечувала підготовку не тільки покірних громадян своєї держави, але й добросовісних та ініціативних у галузі своєї професійної діяльності працівників.

«Громадянське виховання» необхідно реалізувати через народну, масову школу, яку треба зробити «трудовою». За словами Кершенштейнера «суть трудової школи полягає у тому, щоб дати мінімум знань і максимум умінь, навичок, працьовитості, а також відповідні громадянські переконання». Щоб діти робітників не потрапили під небажаний вплив, треба продовжити терміни перебування їх у народній школі. У такій підвищеній обов'язковій школі, на його думку, крім набуття знань (читання, письмо, математика, природознавство, малювання) потрібно широко використовувати також різні види ремісничої праці, самостійні лабораторні роботи, практичні заняття, ручну працю. При кожній народній школі для практичних занять повинні бути майстерні, сад, шкільна кухня. Працюючи у школі, вихованці повинні послідовно розвивати у себе якості, необхідні для кращої роботи, привчитися старанно, чесно, добросовісно і обдуманно виконувати процеси ручної праці.

Захищаючи ранню професіоналізацію, Кершенштейнер ставив завдання перед трудовою школою, щоб учні здобували у ній загальну трудову підготовку до майбутньої професійної діяльності. Власне професійна підготовка, за Кершенштейнером, повинна здійснюватись у так званих додаткових школах для працюючих підлітків.

Кершенштейнер був прихильником подвійної системи народної освіти. Його «народна школа» покликана готувати слухняних і розумних робітників, ніяк не пов'язана з середньою школою (гімназіями і реальними училищами). На середню школу свій «трудоий принцип» майже не розповсюдив. Так, у реальних училищах праця, на його думку, може здійснюватись у лабораторіях, а в гімназіях трудова діяльність обмежується роботою з книгою і підручником.

Подвійність педагогіки Кершенштейнера пояснюється його поглядами на суспільну потребу у працівниках для різних сфер діяльності. Держава потребує фахівців у різних галузях праці: рільників, фабричних робітників та ін. Значно у меншій кількості потрібні державні робітники інтелектуальної праці. Цьому відповідає, як стверджує Кершенштейнер, і розподіл природних здібностей серед населення. Більшість його має нахил і здібності до праці фізичної, меншість – до праці інтелектуальної. Відповідно до цього мусить бути побудована й система освіти і виховання. Масова школа має готувати фахівців фізичної праці. Теоретичні знання даються у тій школі лише тому, що вони допомагають оволодіти фахом. Значно менша кількість шкіл має готувати своїх вихованців до інтелектуальних професій.

Теорія «нового» виховання і «нових шкіл»

Представники даної теорії поставили собі за мету розробити на основі ідей реформаторської педагогіки систему виховання, яку назвали «новим вихованням». Вони взялися до практичної реалізації цих ідей шляхом створення так званих «нових шкіл», діяльність яких спрямовувалась на забезпечення гармонійного і природного розвитку дітей, підготовку їх до виконання своїх суспільних обов'язків.

Перші «нові школи» відкрили Е.Демолен у де-Рош (Франція) в 1889 році, С.Редді в Аббатехольмі (Англія) в 1889 році, Г.Літц і Г.Віннекен – у Німеччині в 1902-1906 роках. Відомим теоретиком цих шкіл був швейцарський педагог, професор Женевського університету А.Фер'єр.

Оскільки представники даного напрямку, а також прихильники вільного виховання, прагматизму й ін. напрямів вважали себе послідовниками Ж.-Ж.Руссо, то «нове виховання» ще називають «неоруссоізмом», «неофілантропізмом».

1899 року А.Фер'єр створив «Міжнародне бюро нових шкіл», що стало центром, навколо якого до 1930-х років групувались різні напрями реформаторської педагогіки. «Бюро...» визначило загальні вимоги до «нових шкіл». Це були навчально-виховні заклади інтернатного типу, які організовувались приватними особами або громадськими педагогічними організаціями. У школах повинно бути створене таке середовище, яке забезпечує фізичний, розумовий і моральний розвиток дітей і готує їх до практичного життя.

Серед найбільш характерних ознак навчальних закладів «нового виховання» є: 1) запровадження природовідповідного виховання (врахування індивідуальних і вікових особливостей, інтересів дітей, розвиток їх самостійності, ініціативи); 2) зміст навчання зорієнтовано не на енциклопедичність знань учнів, а на розвиток їх мислення. Основне завдання полягало не у тому, щоб формувати інтелектуалів-ерудитів, а людей, здатних

застосовувати набуті знання на практиці; 3) застосовуються «вільні» і «активні» методи навчання. Учні ведуть від фактів до висновків і узагальнень, розвивають у них логічне мислення, активно практикуються самостійні студії та досліди школярів. У навчанні поєднуються колективні та індивідуальні форми роботи; 4) велика увага приділялася фізичному вихованню дітей. Для цього школи влаштовувалися у сільській місцевості, значне місце у житті вихованців займали ігри, спорт, далекі екскурсії. З цією ж метою, а також для практичної підготовки до життя у школах практикувалася ручна праця і трудове виховання; 5) школи, як правило, були забезпечені висококваліфікованими педагогами, їх відрізняла належна матеріальна база. Хлопці та дівчата навчалися спільно; функціонувало дитяче самоврядування за зразком парламентів тих країн, де влаштована школа.

Запитання для самоконтролю

1. Які економічні й соціально-політичні чинники вплинули на зростання інтересу до освіти в розвинених країнах світу в кінці XIX – на початку XX ст.?
2. Які соціально-педагогічні передумови виникнення реформаторської педагогіки як альтернативи традиційній педагогіці?
3. У чому полягала суть реформування загальноосвітньої школи в провідних державах світу в кінці XIX – на початку XX ст.?
4. За що педагоги-реформатори кінця XIX - початку XX ст. критикували класичні педагогічні теорії? Чи була така позиція науково обґрунтованою?
5. Яким чином педагоги-реформатори трактували суть дидактичних категорій «процес навчання», «методи навчання»? Яку позицію учня вони обґрунтували в навчальному процесі?
6. Чому радянська педагогіка піддавала критиці зарубіжні реформаторські теорії? Чи були спільні тенденції в наукових підходах до організації навчально-виховного процесу в радянській і зарубіжній педагогіці?
7. Чи обґрунтованою є думка М.Монтессорі про те, що дитина повинна бути цілком вільною в своїх спостереженнях і діяльності, мати право вільного вибору? Чи не приведе це до некерованості й низької результативності виховного процесу?
8. Які функції відводить М.Монтессорі в своїй теорії вихователів? Чи не применшує вона його ролі в педагогічному процесі?
9. Як можна встановити межі втручання виховательки у процес «вільного виховання» дитини в системі М.Монтессорі?
10. Чи може бути дисципліна у «вільному вихованні» дітей за методом М.Монтессорі?
11. Яке значення мала «експериментальна педагогіка» для подальшого розвитку педагогіки як науки? Які методи наукового дослідження пропагували представники цього напрямку?
12. Чи є, на ваш погляд, певні крайнощі й перебільшення в концептуальних положеннях «педагогіки дії»?
13. Якою, на думку Г.Кершенштейнера, повинна бути народна школа? Які її завдання?

14. Чи погоджуєтесь ви з позицією Г.Кершенштейнера, що школа (народна, додаткова й середня) обов'язково повинна забезпечувати професійну освіту, підготувати учнів до певної професії?

15. Коли та в зв'язку з чим почалося впровадження ідей М.Монтессорі, Р.Штайнера та інших представників реформаторської педагогіки у вітчизняній системі освіти? Чи вважаєте ви такі тенденції об'єктивними й обґрунтованими?

16. Чи можна повністю перенести ідеї Р.Штайнера і М.Монтессорі в роботу українських шкіл?

17. Уважно прочитайте працю Дж.Дьюї «Моє педагогічне кредо», з'ясуйте який зв'язок між біологічним і соціальним у вихованні особистості?

18. Якого значення Дж.Дьюї надає психологізації виховного процесу, врахуванню індивідуальних можливостей, смаків та інтересів особистості?

19. У чому полягає соціальний зміст виховання? Чи погоджуєтесь ви з думкою Дж.Дьюї про те, що метою виховання є підготовка особистості до життя в суспільстві, розвиток у неї здатності пристосовуватися до соціальних умов, які постійно змінюються.

20. Прослідкуйте продовження ідей представників реформаторської педагогіки в сучасній зарубіжній системі освіти? Які авторські школи збереглися до цього часу в зарубіжних країнах?

Рекоменована література

1. Зайченко І.В. Історія педагогіки. Книга 1. Історія зарубіжної педагогіки: Навчальний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 624 с. // http://megalib.com.ua/book/9_Istoriya_pedagogiki_Kniga_1t_Istoriya_zaryubijnoi_pedagogiki.html

2. Історія педагогіки: курс лекцій: Навчальний посібник Київ, 2004. 171с. // <http://www.info-library.com.ua/books-book-69.html>

3. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 664с. – [Дьюї Джон. Моє педагогічне кредо. С.440-448].

[Дьюї Джон. Школа і суспільство. С.449-462].

[Кершенштейнер Георг. Уроки з педагогічних творів. С. 484-508].

[Лай Вільгельм. Школа дії. С.515-520].

[Монтессорі Марія. Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в «будинках дитини». С.521-536].

[Штайнер Рудольф. Оновлення педагогіки. С.579-561].

4. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – 290 с.

5. Сисоева С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 308с.